

NYAvägar

- För flexibilitet i högre utbildning i hela landet

Hur kan vi utveckla mer strukturerad samverkan och hållbara lösningar för stärkt tillgång till högre utbildning i hela landet?

*Rapport från ett projekt inom ramen för
Vinnovas program för stöd till utvecklingen av
lärosätenas samverkanskapacitet och -skicklighet, det s.k. K3-programmet.*

Lena Lindhé (red.)

Med stöd av

➤ *Projektrapport Nya Vägar, sammanställd och publicerad 2020*

Föreliggande rapport är en sammanfattning av flera delrapporter samt enskilda undersökningar och enkäter genomförda inom ramen för projektet "Nya vägar för flexibilitet i högre utbildning – i hela landet". Projektet och publikationen är finansierade av Vinnova.

Projektets löptid: 2017-10-15 – 2020-12-31. Mer om projektet på sidan 15 och framåt.

Projektdeltagare från start oktober 2017:

- *Lena Lindhé, Högskolan Väst (projektledare)*
- *Christian Master Östlund, Högskolan Väst*
- *Jerry Engström, Campus Västervik*
- *Agne Berg, Campus Västervik*
- *Lisa Hedman, Campus Västervik*
- *Kent Wallén, Campus Västervik*
- *Alastair Creelman, Linnéuniversitetet*
- *Torbjörn Håkansson, Linnéuniversitetet*
- *Jan Bäcklin, Högskolan i Gävle*
- *Jörgen Holmberg, Högskolan i Gävle*
- *Lena Garberg, Lysekils kommun*
- *Joakim Tell, Högskolan i Halmstad*
- *Mattias Hansson, Halmstads kommun*
- *Katarina Henriksson, Umeå universitet*

Projektdeltagare som anslutit senare:

- *Ågot Einebrant-Lindén, Linnéuniversitetet*
- *Hans Åkerlundh, Dals-Eds kommun*
- *Lars Bennersten, Bengtsfors kommun*
- *Elinor Nilsson, Campus Västervik*
- *Urban Gråsjö, Högskolan Väst*
- *Mats Schantz, Högskolan Väst*
- *Andreas Sülau, Högskolan Väst*

Särskilt tack för stöd och inspel till:

- *Jan Theliander, Högskolan Väst*
- *Bibbi Ringsby-Jansson, Högskolan Väst*
- *Lina Bjerke, Jönköping University*
- *Anna-Carin Ramsten, Vinnova*

Särskilt tack för lån av möteslokaler:

- *TCO*
- *Västerbottenkontoret*
- *Företagsekonomiska institutet, FEI*
- *Campus Viadidakt, Katrineholm*

Projektgruppen tillsammans med några av värdarna vid besök på University of the Highlands and Islands, Skottland. Maj 2019.

Förord

Den här rapporten sammanfattar kort de resultat som hittills framkommit ur Nya Vägar-projektets olika delar. Rapporten vänder sig till alla med intresse för högre utbildning, kommunal och regional utveckling, samverkan mellan akademi och andra samhällsaktörer o.s.v. Mer specifikt vänder sig rapporten till beslutsfattare på nationell, regional och kommunal nivå.

Mer fördjupade texter finns i de tre delrapporter som projektet hittills publicerat¹:

- *Distansutbildning och e-lärande – utmaningar, möjligheter och alternativa modeller (WP2)*
- *Högre utbildning i alla kommuner? (WP3)*
- *Effekter av högre utbildning på regional utveckling (WP4)*

Arbetet i projektgruppen och de olika arbetspaketen har präglats av nyfikenhet, kunskapsörst och engagemang för förändring. Vi har alla lärt oss oerhört mycket! Nya Vägar-projektet har för första gången fört samman kommuner och lärosäten i ett gemensamt arbete med frågan om hur vi kan utveckla hållbara samverkansstrukturer för ökad tillgång till högre utbildning i hela landet.

Det faktum att projektgruppen består av representanter från olika typer av lärosäten liksom olika typer av kommuner har också haft stor betydelse. Vi har gripit oss an frågorna utifrån olika perspektiv och inte alltid varit överens, men utvecklats gemensamt i en kreativ och dynamisk atmosfär.

Rapporten låg klar för publicering i mars 2020. Vi vet alla vad som drabbat världen sedan dess. Därför har vi lagt in ett särskilt avsnitt med reflektioner kring konsekvenser av coronapandemin för projektets och rapportens huvudtema. Detta avsnitt återfinns i slutet av rapporten.

Det är projektgruppens förhoppning att Nya Vägar-projektet bidrar till en utvecklad och mer strukturerad samverkan om tillgång till högre utbildning i hela landet.

För projektgruppen

September 2020

Lena Lindhé, projektledare

”Nya Vägar-projektet har för första gången fört samman kommuner och lärosäten i ett gemensamt arbete med frågan om hur vi kan utveckla hållbara samverkansstrukturer för ökad tillgång till högre utbildning i hela landet.”

¹ Finns att hämta på www.nyavagar.se/aktuellt

Sammanfattning och rekommendationer	5
Om Nya Vägar-projektet	7
Inledning.....	8
Regionala effekter av tillgång till högre utbildning – Vad säger forskningen?.....	13
University of the Highlands and Islands – en skotsk förebild.....	16
På väg mot hållbar samverkansstruktur?	19
Hur arbetar de svenska kommunerna?	21
Hur ser lärosätena på frågan?	24
Vad efterfrågar arbetsgivarna?	26
Hur skapar vi hög kvalitet i distansutbildning och e-lärande?	30
Slutkommentar	35
Nya vägar efter Corona	36

SAMMANFATTNING OCH REKOMMENDATIONER

Projektet Nya Vägar vill visa på hållbara samverkanslösningar mellan kommuner och lärosäten för ökad tillgång till högre utbildning för livslångt lärande och kompetensförsörjning i hela landet.

Skillnaderna mellan kommunerna i Sverige ökar – i tillgång till högre utbildning och i andel med utbildningsnivå över genomsnittet – trots satsningarna på nya högskolor och universitet. Av den forskningsstudie som genomförts inom projektet framgår att individer med högre utbildning är starkt geografiskt koncentrerade i vårt land. Koncentrationen ser heller inte ut att minska över tid, snarare tvärtom. Bland Sveriges samtliga kommuner hade 251 av 290 år 2018 en lägre andel högutbildade än genomsnittet för landet.

Samtidigt är enigheten stor om att kompetens och tillgång till utbildning för utveckling och omställning är en överlevnadsfråga för alla kommuner och regioner – för hela landet.

I rapporten beskrivs hur man inom högre utbildning kan arbeta för att åstadkomma hög kvalitet och en väl fungerande distansutbildning, samt hur man kan organisera för att nå ut till många på ett strukturerat sätt. Satsningar på stärkt högskolepedagogisk kompetens för distansutbildning och e-lärande i kombination med platsanknytning och god infrastruktur kan ge individer i hela landet ökade möjligheter att ta del av högre utbildning.

Inom projektet har vi även undersökt kommuners och lärosätens inställning till distansutbildning/utlokaliserad utbildning och hur man arbetar strategiskt med frågor om tillgång till högre utbildning. På kommunsidan framträder stora oklarheter om frågornas hemvist och strategiska betydelse. Bland lärosätena finns omfattande entusiasm och arbete för digitalisering och utökning av det nätbaserade utbudet ur ett ”sändarperspektiv”, men mindre fokus på möjligheter att samverka om högre utbildning med regioner, platser och individer långt från lärosäten på ett strukturerat sätt.

En förebildlig samverkansstruktur har utvecklats i norra Skottland med University of the Highlands and Islands som nav för 13 lokala colleges med därtill knutna 70 lärcentra. Strukturen är komplex men sammanhållen och täcker in hela norra Skottland med sina stora avstånd och infrastrukturutmaningar. I ett ännu pågående delprojekt inom Nya Vägar undersöks just nu hur ett liknande partnerskap skulle kunna byggas upp i en svensk kontext. Läs mer på sidan 15 och framåt.

En positiv utveckling på området kräver att såväl kommuner som lärosäten höjer ambitionsnivån och organiserar samverkan för hållbar tillgång till både kurser och program för fler individer och platser. En sådan utveckling kräver också att staten och andra berörda finansiärer prioriterar stöd till sådan samverkan, alternativt att något eller några lärosäten ges ett särskilt uppdrag att arbeta med sådan organiserad samverkan.

En satsning på ökad tillgång till högre utbildning för individer, grupper och platser långt från lärosäten kommer att ge samhällsekonomiska vinster i form av ökad social hållbarhet, förbättrad jämställdhet och – inte minst – inbromsning av de alltjämt ökande utbildningsklyftor som finns mellan större och mindre kommuner. Nya Vägarprojektet levererar genom den här rapporten en nulägesanalys. Ansvariga i ledning och beslutsfattande position för olika berörda delar av samhället är nu välkomna att ta frågorna vidare in i framtiden.

Från projektet vill vi lämna följande rekommendationer (fler rekommendationer på detaljnivå finns inne i rapporten) som vi bedömer skulle kunna ge skjuts åt arbetet – såväl lokalt och regionalt som nationellt:

Till beslutsfattare på nationell nivå:

1. *Lämna projekt- och eldsjälsfasen och ta itu med frågan på långsiktigt hållbara sätt. Staten och de aktörer som staten uppdrar att stötta förändring och utveckling på området bör koncentrera sina stödinsatser till att prioritera goda och långsiktigt hållbara samverkansstrukturer istället för att utlysa kortsiktiga projekt.*

2. *Utred möjligheterna för skapande av en svensk öppen högskola **eller***
3. *Ge ett särskilt uppdrag till något eller ett par lärosäten att organisera strukturerade partnerskap för ökad tillgång till högre utbildning.*
4. *Arbeta fram gemensamma kvalitetskriterier/riktlinjer för distansutbildningar och högskolelärares digitala kompetens.*

Till lärosäten:

1. *Bygg upp strukturer för utvecklad samverkan med kommuner långt från lärosätet.*
2. *Erbjud ett riktat studentstöd till distansstudenter som tar hänsyn till de speciella förutsättningar som distansstudier innefattar.*
3. *Säkerställ riktat stöd till lärare, i synnerhet inom distansutbildning. Detta stöd kan samordnas av ett högskolepedagogiskt centrum eller en liknande funktion.*
4. *Skapa tydligare incitament/meriteringsvägar för lärare att utveckla sin distansundervisning via ett ökat erkännande av denna som del av deras professionella digitala kompetens.*

Till kommuner:

1. *Tydliggör var i den kommunala organisationen ansvaret för att tillgängliggöra högskoleutbildning för fler kommuninvånare finns. Frågan behöver synas i kommunernas övergripande målformuleringar om den ska få tyngd.*
2. *Små kommuner behöver arbeta tillsammans för att i samverkan med högskolor och universitet tillgängliggöra högskoleutbildning för fler kommuninvånare.*
3. *Lyft frågan till att – utöver det lokala kompetensförsörjningsperspektivet – också utgöra en strategisk utvecklingsfråga för social hållbarhet, demokrati och ett gott liv för kommunens invånare.*

”En positiv utveckling på området kräver att såväl kommuner som lärosäten höjer ambitionsnivån och organiserar samverkan för hållbar tillgång till både kurser och program för fler individer och platser.”

OM NYA VÄGAR-PROJEKTET

Bakgrund och huvudfrågeställningar. Varför Nya Vägar?

Nya Vägar är ett projekt inom Vinnovas program Utveckling av lärosätenas samverkanskapacitet (även kallat K3 – kunskapstriangeln). Projektet koordineras av Högskolan Väst. Dess övergripande syfte är att utveckla, synliggöra och kvalitetssäkra hållbara modeller för hur lärosäten runt om i landet i samverkan med kommuner kan tillgängliggöra utbildning för livslångt lärande på orter med långt avstånd från högskola eller universitet. Projektet vill visa på hållbara samverkans- och genomförandemodeller och därmed bidra med kunskapsunderlag för kommande politiska beslut och tillämpning på området. Fem lärosäten och tre kommuner (en fjärde kommun tillkom i slutskedet av projektet) har arbetat gemensamt i projektet kring några centrala temaområden:

- *Vilka är de bästa pedagogiska koncepten och e-lärandemodellerna – för studenten, gruppen, det lokala sammanhanget, arbetsgivaren etc och hur samverkar vi på bästa sätt kring detta?*
- *Förutsättningar ur ett kommunalt perspektiv: Hur kan man rigga och kvalitetssäkra det lokala sammanhanget för studenten, gruppen, pedagogen, arbetsgivaren etc så att tillgång till och genomförande av högre utbildning fungerar med hållbarhet?*
- *Regional utveckling och tillväxt: Vilka effekter och samhällsvinster ger en ökad tillgång till högre utbildning på lokal nivå och sett i en regional och nationell kontext?*

Under arbetet med rapporten tillkom ytterligare ett par temaområde som berörs kortfattat och där arbete i skrivande stund pågår:

- *Pilotprojekt/testbädd: partnerskap för hållbar samverkan om tillgång till högre utbildning för kommuner/platser långt från högskoleorter*
- *Konceptutveckling för uppbyggnad av ett nytt lokalt campus – Campus Dalsland*

Nya Vägarprojektet har sitt ursprung i ett påverkans- och dialogprojekt som drivits sedan 2013 av Campus Västervik, Högskolan Väst och Linnéuniversitetet, där ambitionen var att få regeringens särskilda uppdrag att rikta utbildningsplatser till kommuner i norra Kalmar län. Projektet gav mycket positivt gehör både nationellt och regionalt, men resulterade inte i något uttalat uppdrag från politiken. En ansökan till regeringen om särskilda projektmedel formulerades och lämnades in till utbildningsdepartementet i juni 2014. Under ett par års tid höll parterna en tät dialog med riksdag och departement. Olika kommunikationsinsatser gjordes genom seminarier och evenemang i bl.a. Almedalen. Högskole- och forskningsministern Helene Hellmark-Knutsson besökte tillsammans med Landsbygdsministern Sven-Erik Bucht Campus Västervik i februari 2016 för ett heldagsseminarium om ökad tillgång till högre utbildning i hela landet. Men projektansökan beviljades i slutänden inte av regeringen, och avslag på ansökan meddelades i januari 2017.

När VINNOVA våren 2017 utlyste projektmedel inom K3-programmet beslöt sig de ansvariga för Nya Vägar att övergå till ett mer strukturerat utvecklingsarbete tillsammans med ett antal nya inbjudna parter, för att ta grundidéerna vidare. VINNOVA beviljade ansökan och projektet startade i oktober 2017.

Projektets löptid: 2017-10-15 – 2020-12-31 (efter förlängd dispositionstid pga corona).

INLEDNING

En kort "inflygning" för att sätta projektets huvudfrågeställningar i sitt sammanhang.

Högutbildad kompetens behövs i hela landet och många orter och regioner står inför omfattande utmaningar när det gäller den långsiktiga kompetensförsörjningen. Näringsliv och offentliga aktörer har svårt att hitta personal med rätt utbildning. Efterfrågan på högre utbildning för livslångt lärande och omställning ökar i hela landet. Studiemotiverade invånare – både kvinnor och män – i många kommuner långt från lärosäten missar möjligheter till eller avstår helt från högre utbildning. Andra väljer att flytta. I alltför liten utsträckning återvänder de utflyttade efter examen.

I förlängningen hotas många kommuners tillväxt liksom samhällsutvecklingen i hela landet av denna kunskaps- och kompetensklyfta. De utbildningspolitiska vägvalen har hittills inte kunnat hejda den negativa trenden. Etableringen av nya högskolor under 1980-, 90-talen och efter 2000 har gett effekt i de nya lärosätenas absoluta geografiska närhet, men inte i de vidare regionerna runt lärosätena. Satsningar på distansutbildning och decentraliserad utbildning har drivits av eldsjälarna i projektform och sällan resulterat i hållbara strukturer.

Det är viktigt för innovation, tillväxt och kunskapsbildning att arbetsmarknader som är belägna på långt avstånd från orter med högre utbildning kan ha kontakt med, påverka och vara långsiktigt involverade i såväl akademisk utbildning som i kunskapsutveckling och kunskapsdriven innovation. Det är också viktigt ur demokratisk synvinkel att högre utbildning blir tillgänglig för fler.

Arbetet i Nya Vägarprojektet fokuserar på hur god och välstrukturerad samverkan mellan kommuner och lärosäten kan ge hållbara resultat vad gäller ökad tillgång till högre utbildning i hela landet. Genom smarta samverkanslösningar kan högre utbildning bli tillgänglig för fler och lärosäten och kommuner hitta nya vägar för gemensam kunskapsutveckling.

Ökad tillgång till högre utbildning ger tillväxt och utveckling

Det finns omfattande kunskap och forskning om vad utökad tillgång till högre utbildning och högskoleutbildade kan innebära för ett samhälles utveckling – nationellt och regionalt. Ett lands framgång, välbefinnande och tillväxt kopplas idag starkt samman med befolkningens utbildningsnivå. I Sverige har bl.a. Entreprenörskapsforum genomfört studier på senare år, där man studerat högutbildades påverkan på landets tillväxt. Pontus Braunerhjelm och Johan Eklund m.fl. konstaterade 2014 i sin Swedish Economic Forum-rapport "En fungerande arbetsmarknad – nyckel till innovation och kunskapsdriven tillväxt"² att "Hälften av den ekonomiska tillväxten 2001-2010 har skett tack vare en ökad andel högutbildade anställda..." och att "... högutbildade som börjar arbeta inom näringslivet är närmare tre gånger så produktiva jämfört med lågutbildade." I sin rapport konstaterar forskarna samtidigt att matchningen på arbetsmarknaden inte fungerar väl, att rörligheten på arbetsmarknaden kunde vara bättre och att utbildningspremien – d.v.s. den ekonomiska vinsten av att ha genomgått en högre utbildning – är för låg i Sverige. Rapporten fokuserar inte explicit på skillnader i de konstaterade effekterna mellan olika landsdelar och regioner men det är väl känt i dagens Sverige att tillgången på högutbildad arbetskraft är större i närheten av de orter där det finns tillgång till högre utbildning.

² En fungerande arbetsmarknad – nyckel till innovation och kunskapsdriven tillväxt. Entreprenörskapsforum 2014: https://entreprenorskapsforum.se/wp-content/uploads/2014/11/PS_SEFR2014_webb.pdf

Braunerhjelm och Eklunds m.fl. slutsatser bekräftas i internationell forskning. Irish Universities Association, IUA, publicerade 2006 en forskningsöversikt på området³. Där konstateras sammanfattningsvis att såväl studenters kunskaper och färdigheter som universitetens forskning och utveckling skapar avsevärt mervärde för regioners ekonomi, näringsliv och arbetsmarknad. Närvaro av ett eller flera lärosäten bidrar till en regions ekonomiska stabilitet och ger god avkastning till samhället i vid mening. Investeringar i högre utbildning och forskning lönar sig på ett samhällsekonomiskt plan, konstaterar IUA. Huruvida dessa tydliga samband på något vis avspeglas eller helt saknas i regioner/områden med långa avstånd till lärosäten kommenteras inte.

Vilka effekter ger nya lärosätetableringar på utbildningsnivå och regional utveckling?

Om man studerar SCB:s statistikatlas⁴ kan man följa utbildningsnivåns utveckling i hela landet – kommun för kommun – mellan 1990 och 2016. Där syns tydligt den höjning av befolkningens utbildningsnivå som är kopplad till etableringen av nya högskolor och universitet. Den utveckling som illustreras bör rimligen också innebära att

de kommuner där utbildningsnivån höjts mer än andra också har en högre tillgång till högutbildade på sin lokala arbetsmarknad. Ett annat mönster som också är tydligt är inom hur liten radie de högskolepolitiska satsningarna gett effekt. De kommuner i respektive lärosätets omgivning som befinner sig på ett pendlingsavstånd som i tid räknat ligger på uppåt en timme eller mer tenderar att släpa efter när det gäller högskoleövergång. Etableringen av nya högskolor ger med andra ord stark effekt på utbildningsnivån i lärosätets hemkommun samt kommuner i dess omedelbara närhet. Vidgar man den geografiska cirkeln avtar effekten dramatiskt. De svagare kommunerna är i många fall små och ligger ofta på landsbygden.

Högskolan Väst genomförde 2016 i samarbete med Västra Götalandsregionen en studie av vilka effekter man kan utläsa av etableringen och utvecklingen av en ny högskola i en region som tidigare haft långa avstånd till lärosäten⁵. Högskolan Väst etablerades 1990 och studien omfattar

åren 1990 till och med 2014. Utredarna har främst studerat förändringar i utbildningsnivå i den delregion av Västra Götaland där högskolan är belägen: Fyrbodalen. Jämförelser gjordes här med två regioner med

I den effektstudie som Högskolan Väst genomförde i samarbete med Västra Götalandsregionen 2016 framgår tydligt att etableringen av Högskolan Väst 1990 haft stor effekt på utbildningsnivån i det absoluta närområdet (Trollhättan, Uddevalla, Vänersborg), men betydligt mindre i de omgivande landsbygdskommunerna med längre avstånd till högskoleorten.

³ O'Carroll m.fl.: The Economic and Social Impact of Higher Education, Irish Universities Association & UCD Geary Institute 2006

⁴ Ligger inte längre kvar på www.scb.se men har fortsatt hemvist på Linköpings universitets National Center for Visual Analytics under namnet "Sverige eXplorer": <https://ncva.itn.liu.se/explorer/sverige-explorer?!=en>

⁵ Högskolan Västs betydelse för utbildning, sysselsättning och företagande i Fyrbodalen. Högskolan Väst och Västra Götalandsregionen, 2016: <https://alfresco.vgregion.se/alfresco/service/vgr/storage/node/content/workspace/SpacesStore/335c4608-df93-41f5-a613-2d909ab53a84/Rapport%20H%c3%b6gskolan%20V%c3%a4st%20med%20omslag.pdf?a=false&guest=true>

motsvarande geografiska utmaningar men utan "egen" högskola. Utbildningsnivån och övergången till högre studier hade som förväntat ökat ganska kraftigt i delregionen. Men när man bryter ut de tre etableringskommunerna Trollhättan, Uddevalla och Vänersborg framgår att ökningen varit betydligt större där än i övriga elva kommuner. Här bekräftas den bild som framträder i SCB:s statistikatlas. Faktum är att Fyrbodals utom Trollhättan, Uddevalla och Vänersborg, framträder som en av få "vita fläckar" i södra delen av landet, d.v.s. områden där utbildningsnivån är betydligt lägre än snittet i den egna regionen. En annan sådan "vit fläck" är norra Kalmar län, en av de jämförelseregioner som ingick i studien.

I effektstudien har man också följt upp de regionalekonomiska effekter som högskolan genererat under de aktuella åren i form av nya arbetstillfällen och kompetenstillskott för regionen. Sammantaget visar studien att Högskolan Väst har haft stor betydelse för den regionalekonomiska utvecklingen i området under de aktuella åren.

Hur kan man skatta den geografiska tillgången till högre utbildning?

Fackförbundet TCO är en aktör som visar stort intresse för och engagemang i människors möjligheter att ta del av högre utbildning i hela landet, inte minst för kompetensutveckling och/eller omställning i arbetslivet. TCO tog under 2018 initiativ till en kartläggning av människors tillgång till eftergymnasial utbildning i samtliga Sveriges kommuner⁶. Man har mätt tillgången till högskolekurser och –program samt yrkeshögskoleutbildningar i alla kommuner, i relation till det utbud av utbildningsplatser som kan nås inom ett rimligt pendlingsavstånd. Man har också beaktat hur stor konkurrens som råder om utbildningsplatserna. Utifrån kartläggningen har man fått fram ett utbildningsindex utifrån vilket man kan ranka kommuners tillgång till eftergymnasial utbildning.

Detta index illustrerar de stora regionala skillnader som råder i landet vad gäller tillgång till, inte minst, högre utbildning. Det illustrerar även det resonemang som förts ovan i relation till SCB:s statistikatlas, nämligen att effekten av etablering av ett lärosäte påverkar utbildningsnivån – och även tillgången till högre utbildning – inom en ganska snäv geografisk radie. Så trots att vi exempelvis har två starka lärosäten i Småland (Jönköping University och Linnéuniversitetet) lyser kommunerna i Norra Kalmar län vita i brist på tillgång till högre utbildning enligt TCO:s index. På motsvarande sätt finns vita fläckar i nordvästra Västra Götalandsregionen samt i västra och norra Värmland. Noterbart i TCO:s kartläggning är även hur svagt utbredd YH-utbildningen är i norra Sverige.

Geografin gör skillnad för breddad rekrytering

Kopplar man detta scenario till högskolans uppdrag att arbeta med breddad rekrytering finns här en outnyttjad – geografisk - potential för landets fortsatta utveckling och välbefinnande, detta då det kan förutsättas att en dominerande andel unga i dessa kommuner (där högskoleövergången är fortsatt svag) kommer från en studieovan bakgrund, samtidigt som det måste antas att en lika stor andel av dessa ungdomskullar har goda förutsättningar att klara högre studier som i vilka andra kommuner som helst. UKÄ konstaterar i sin rapport "Förkunskaper, social bakgrund och rekrytering till högskolan"⁷ att högskolor och universitet går miste om tusentals studiebegåvade studenter genom den sociala snedrekryteringen. Det finns, konstaterar man i pressmeddelandet när studien publicerades i mars 2018, "*...en stor grupp med höga betyg från studieovana hem som inte läser vidare samtidigt som unga som inte har så höga betyg, men har föräldrar med hög utbildning, ändå väljer högre studier. De som kommer till högskolan med låga betyg från gymnasieskolan kommer alltså i huvudsak från studievana hem.*"

⁶ TCO:s utbildningsindex, 2018. <https://www.tco.se/globalassets/rapporter/2018/utbildningsindex-2018.pdf>

⁷ Förkunskaper, social bakgrund och rekrytering till högskolan. UKÄ statistisk analys, 2018: <https://www.uka.se/download/18.2158bbb51621ecd5a963850/1522142679612/statistisk-analys-2018-03-27-forkunskaper-social-bakgrund-och-rekrytering-till-hogskolan.pdf>

Skillnaderna i tillgång till högre utbildning i olika delar av Sverige illustreras också i den statistik som Universitetskanslersämbetet, UKÄ, återkommande publicerar gällande ungas övergång till högre utbildning kommun för kommun. Man följer upp andelen unga som påbörjat högskolestudier senast vid 24 års ålder och studerar utvecklingen över tid. I den senast publicerade statistiken⁸ kommenterar myndigheten för första gången inte bara skillnaden i övergångsmönster mellan kvinnor och män, eller mellan unga med olika social bakgrund. Man väljer även att betona geografien som en dimension som kan påverka individers val. Ansvariga utredaren Sofia Berlin kommenterade resultaten i UKÄ:s pressmeddelande 2019-10-03:

”Analysen visar att föräldrarnas utbildningsnivå har stor betydelse för om personer påbörjar högskolestudier, men att det finns stora skillnader mellan länen bland ungdomar med liknande social bakgrund. Det innebär att det är andra faktorer som är kopplade till regionen som också påverkar övergången i väldigt hög grad. Det kan vara geografiska faktorer som avståndet till en högskola liksom möjligheterna att hitta ett passande arbete efter en akademisk examen.”

Landsbygdspolitiken – hinder eller möjlighet?

Den Parlamentariska landsbygdskommittén lyfte i sitt betänkande⁹ ”För Sveriges landsbygder – en sammanhållen politik för arbete, hållbar tillväxt och välfärd” fram den svaga tillgången till högre utbildning i stora delar av Sveriges landsbygder och föreslog ganska kraftfulla förändringsinsatser, dels för att hejda urbaniseringen och erbjuda unga alternativ till att lämna hemorten, och dels för att möta kompetensbehoven i näringsliv och offentlig verksamhet. Man föreslog inrättande av utbildningscentra för högre utbildning i kommuner belägna i FA-regioner utan högskola/universitet samt i kommuner med extra stora utmaningar. Man föreslog satsningar på strukturerad samverkan mellan kommuner och lärosäten, och man föreslog att lärosätena måtte ges ett uppdrag att öka tillgången till högre utbildning i hela landet.

När regeringen så småningom lade fram sin landsbygdsproposition¹⁰ föreslogs satsningar på ökad tillgång till högskole- och YH-utbildningar genom en allmänt förbättrad tillgång till nätbaserade distansutbildningar, med hänvisning till den snabba digitaliseringen. Landsbygdskommitténs förslag om satsningar på utbildningscentra för högre utbildning hade omvandlats till ökat stöd till kommunala lärcentra. När propositionen passerat riksdagen resulterade den i ett uppdrag till Skolverket att utlysa stöd till kommunala lärcentra med fokus på kommunal vuxenutbildning, samt ett mindre anslag till UHR för utlysning av ettåriga projektmedel till lärosäten för utveckling av distansutbildning.

De budgetsatsningar som gjorts lär med andra ord knappast leda till att Landsbygdskommitténs ambitioner om ökad tillgång till högre utbildning i hela landet uppnås. Regeringens två åtgärder skickar inte signaler om någon form av långsiktigt hållbart högskolelyft för landsbygden, dess invånare och dess kompetensförsörjning, utan riskerar att resultera i några punktvisa och kortsiktiga insatser med liten effekt på ett strukturellt plan.

Högre utbildning och det goda samhället

Den amerikanske utbildningsekonomen Walter McMahon har ägnat stora delar av sin forskargärning åt att studera effekter av högre utbildning på individ och samhälle. Han har strävat efter att påvisa effekter för individen som går bortom inkomst och livslön. På motsvarande sätt vill han undersöka och påvisa system- och samhällseffekter som går bortom kortsiktig kompetensförsörjning och direkt ekonomisk vinst.

⁸ Rekryteringen till högskolestudier från Sveriges län och kommuner 2019-10-01/10

<https://www.uka.se/download/18.6ab36b4f16d628dae6827b7/1569920450188/Statistisk-analys-2019-01-10-Regional-rekrytering%202019.pdf>

⁹ SOU2017:1

¹⁰ 2017/18 179 ”En sammanhållen politik för Sveriges landsbygder – för ett Sverige som håller ihop”

McMahon förespråkar investeringar i högre utbildning som ett av de viktigaste instrumenten för att bygga ett i vid mening gott samhälle. Han menar att en ökad andel av befolkningen som genomgår högre utbildning också ger viktiga och värdefulla samhällseffekter som kommer alla till del. Han anser att de kalkyler som idag ligger till grund för de flesta stora utbildningsinvesteringar inte i tillräcklig grad tar hänsyn till annat än ekonomiska tillväxtfaktorer.

När McMahon 2012 presenterade en specialstudie av Sverige utifrån färsk data bearbetade med hans beprövade forskningsmetodik¹¹, fann han att en ökad andel av befolkningen med längre (3 år eller mer) högskoleutbildning ger tydliga effekter i form av bättre hälsa, minskad dödlighet, minskad fattigdom, stärkt demokrati, högre politisk stabilitet, minskad brottslighet etc. McMahon förespråkar därför ett mer medvetet och långsiktigt hållbart investeringsmönster vad gäller högre utbildning om man vill driva verklig samhällsförändring. Studien beställdes av TCO och presenterades vid konferensen "Utbildning för ett bra liv" i november 2012.

¹¹ Grundligt beskriven i boken "Higher Learning – Greater Good: The Private and Social Benefits of Higher Education" Johns Hopkins University Press 2009 (med flera nyutgåvor, senast 2017)

REGIONALA EFFEKTER AV TILLGÅNG TILL HÖGRE UTBILDNING – VAD SÄGER FORSKNINGEN?

Utdrag och sammanfattning av färsk forskning framtagen inom projektet.

Inom ett av Nya Vägarprojektets arbetspaket har nationalekonomen Urban Gråsjö sammanställt en forskningsöversikt samt en fördjupad studie utifrån egen tidigare forskning, över vilka effekter högre utbildning har på regional utveckling samt hur tillgängligheten till högre utbildning har utvecklats i svenska kommuner. Här återges och refereras delar av Gråsjös sammanfattande diskussion och slutsatser. Hela undersökningen finns att ta del av i rapporten: *Effekter av högre utbildning på regional utveckling*¹².

Gråsjö har undersökt vilka effekter högre utbildning har på regional utveckling. Han har också undersökt huruvida kommunernas tillgång till högre utbildning har förändrats över tid eller om den geografiska koncentrationen av humankapital och kunskap varit bestående.

Med högre utbildning menas universitet, högskolor och andra institutioner som tillhandahåller eftergymnasial utbildning och som normalt innebär en del av forsknings- och utvecklingsarbete. Regionbegreppet kan definieras på många sätt och vanligtvis avses ett territorium eller en myndighetsnivå mellan lokal och nationell nivå. I den empiriska analysen i rapporten används lokala arbetsmarknader (LA) som regionindelning.

Skillnader har bestått och förstärkts över tid

Tillgången till högre utbildning och humankapital spelar en viktig roll för utvecklingen av en region eller kommun. I det sammanhanget kan det vara intressant att jämföra om den geografiska koncentrationen av högre utbildning (minst 3 års eftergymnasiala studier) har förändrats under de senaste 15 åren.

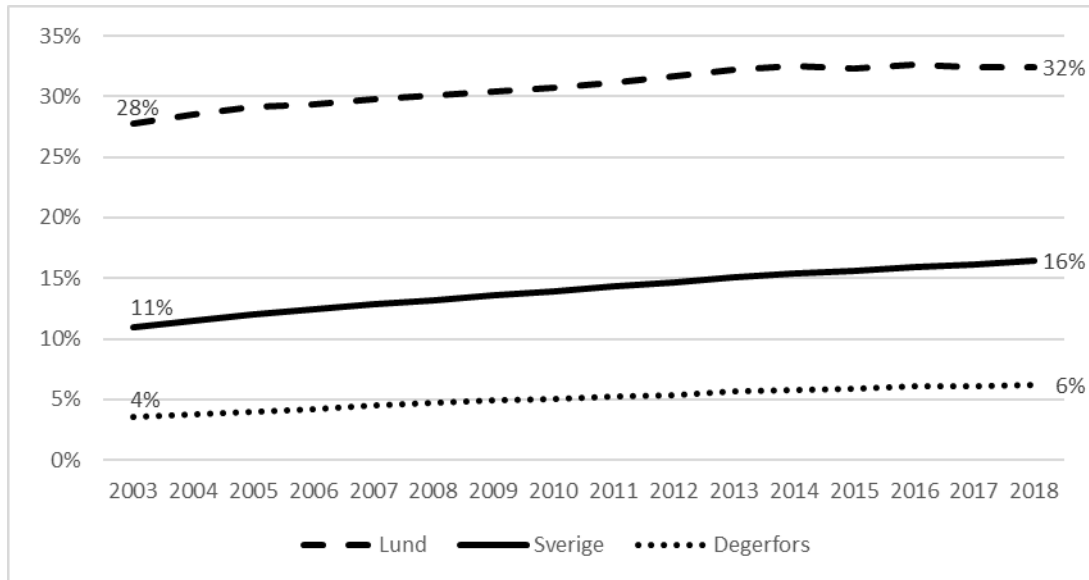
En allt större andel av Sveriges befolkning bor i någon av de fem största kommunerna, 22,1% år 2018 jämfört med 20,3% år 2003. Även antalet individer med högre utbildning är mer koncentrerade (33,3% jämfört med 32,8%), trots den expansion av regionala högskolor som ägt rum under tidsperioden. Fördelningen av antalet högutbildade individer bland Sveriges kommuner är skev, och har i stort sett varit oförändrad under 15-årsperioden. I hälften (145 st) av kommunerna finns knappt 10% av det totala antalet högutbildade i Sverige (det exakta värdet är 7,5%).

”...kunskapsrelaterade fenomen, såsom individer med högre utbildning, är starkt geografiskt koncentrerade. Koncentrationen ser heller inte ut att minska över tid, snarare tvärtom.”

¹² Finns att ladda ner på www.nyavagar.se/aktuellt

Om vi istället använder måttet **antalet högutbildade per invånare** i en kommun bekräftas den geografiska koncentrationen av humankapitalet. Att andelen högutbildade har ökat över tid framgår av figur 4.

Figur 4: Antalet högutbildade per invånare över tid (2003-2018)

Figuren visar under de senaste 15 åren genomsnittet för Sverige och för de två kommuner med högst respektive lägst andel högutbildade år 2003. Alla kommuner i Sverige har under den undersökta tidsperioden fått en ökad andel högutbildade, men skillnaderna mellan kommunerna är även år 2018 fortsatt stor. Som framgår av figuren var andelen högutbildade i Sverige 11% år 2003 och 16% år 2018. I tabell 8 redovisas hur många kommuner som ligger över respektive under genomsnittet för Sverige.

Tabell 8: Antal kommuner över/under genomsnittlig andel med högre utbildning

År	2003	2018
Över	40	39
Under	250	251

Tabellen visar att år 2003 hade 250 av Sveriges 290 kommuner en lägre andel högutbildade än genomsnittet för landet. Ytterligare en kommun hamnade under genomsnittet år 2018, så väldigt lite har hänt under tidsperioden vad gäller koncentrationen högutbildade i Sverige.

Sammanfattningsvis kan konstateras att kunskapsrelaterade fenomen, såsom individer med högre utbildning, är starkt geografiskt koncentrerade. Koncentrationen ser heller inte ut att minska över tid, snarare tvärtom.

Ytterligare en faktor som avgör den framtida utbildningsnivån i en kommun är hur många av de som gått ur gymnasieskolan som påbörjar högskolestudier. Även här är variationen stor vid en kommunjämförelse. I kommunen med den lägsta andelen går ca 12% av de som lämnar gymnasiet vidare till högskolan inom 3 år. I kommunen med högsta andelen är däremot motsvarande siffra betydligt högre, ca 77%. Det finns ett antal bakgrundsfaktorer som kan tänkas förklara de här skillnaderna. Dels finns det kommunspecifika faktorer, såsom

vilken näringsgren eller industrisektor som dominerar kommunen och dels påverkas övergången till högskola av föräldrarnas utbildningsnivå.

Att det finns ett samband mellan andelen som går vidare till högskola, antalet som studerar på högskola och antalet individer med högskoleutbildning i en kommun är självklart. En kommun som redan från början har många invånare med hög utbildning, kommer med största sannolikhet ha många som bedriver högskolestudier, och kommer också ha en hög andel som väljer att gå vidare till gymnasiet. På så sätt kommer ännu fler högutbildade bo i kommunen. Det blir en mer eller mindre självgenererande effekt som kommer stärka kommunens konkurrenskraft, ge högre disponibla inkomster, lägre ohälsa etc.

Sammanfattning och slutsats

Forskningen är entydig när det gäller betydelsen av utbildning, och speciellt högre utbildning, för utvecklingen av ett land eller en region. Studier har exempelvis visat att god tillgång till olika kunskapskällor, såsom FoU-investeringar och individer med högskoleutbildning, har en positiv effekt på sysselsättning, produktivitet och tillväxt. Högre utbildning gör individerna mer attraktiva att anställa, mer produktiva för företagen de arbetar i och genererar på så sätt högre ekonomisk tillväxt.

Individer med högt humankapital kan även ha en positiv påverkan på ytterligare ett sätt, genom att de spiller över kunskap till andra individer i sin omgivning. Det är även klarlagt att kunskapsrelaterade aktiviteter och verksamheter har en tendens att vara geografiskt klustrade och ojämnt fördelade både mellan och inom länder. Dessutom har det visats att räckvidden av den externa effekten, dvs spillover-effekten från kunskap är geografiskt begränsad. Studier visar exempelvis att för att kunna dra fördel av den kunskap och det humankapital som finns måste kunskapskällan vara lokaliserad inom samma funktionella region.

Den empiriska studien som refererats här bekräftar tidigare forskningsresultat. Tillgängligheten till individer med högre utbildning spelade en stor roll oavsett vilket outputmått som användes. En viktig förutsättning var dock att individerna med högre utbildning måste befinna sig inom den egna kommunen eller den egna LA-regionen för att de ska kunna ha någon inverkan på den egna kommunen.

Den lokala eller regionala närvaron av högutbildade individer är med andra ord avgörande för en kommuns välstånd och utveckling. Under de senaste 15 åren har den lokala närvaron ökat för Sveriges samtliga kommuner. Emellertid är det fortfarande stora regionala skillnader och den geografiska koncentrationen av högutbildade individer har t.o.m. förstärkts. Tillflödet av individer till högre utbildning samt antal högskolestuderande uppvisar samma mönster. De regionala skillnaderna är stora och den geografiska koncentrationen har varit bestående över tid. Detta ska ses mot bakgrund av den expansion av regionala högskolor och andra regionala investeringar som ägt rum under tidsperioden. Om syftet med dessa utbildningssatsningar varit att utjämna regionala ojämlikheter, så har man inte lyckats. Däremot går det inte att dra slutsatsen att exempelvis de regionala högskolorna inte haft någon betydelse. Utan dem hade troligtvis de regionala skillnaderna varit än större.

”Om syftet med dessa utbildningssatsningar varit att utjämna regionala ojämlikheter, så har man inte lyckats.”

UNIVERSITY OF THE HIGHLANDS AND ISLANDS – EN SKOTSK FÖREBILD

I Skottland finns ett unikt lärosäte som ger befolkningen i de norra delarna rik tillgång till högre utbildning

Inom ramen för Nya Vägarprojektet har flera studiebesök genomförts vid University of the Highlands and Islands, UHI, i norra Skottland. UHI är ett annorlunda nätverksuniversitet som fick sina universitetsrättigheter så sent som 2011. Vi har särskilt intresserat oss för universitetets unika sätt att erbjuda studenter högre utbildning spridd över en stor och glest befolkad region. Universitetet är uppbyggt som ett partnerskap med nav och ledning/kansli i Inverness samt 13 lokala campus/colleges och därtill kopplade 70 lärcentra för att säkra tillgång till högre utbildning och forskning i hela norra Skottland.

Inverness College UHI är ett av de 13 lokala campus som binder samman UHI:s verksamhet i norra Skottland.

Uppbyggnaden och utvecklingen av UHI har varit imponerande och snabb; verksamheten grundades 1992, blev en högskoleinstitution 2001 och ett fullständigt universitet 2011. Tidigare låg alla universitet i Skottland koncentrerade i en central korridor mellan Glasgow och Aberdeen, medan områdena norr och väster om korridoren saknade lärosäten. Det innebär att över hälften av landets yta saknade lokal tillgång till högre utbildning.

UHI identifierar sig starkt med sin region. Man har en tydlig strävan att vara "lokalt baserad, regional i struktur och ha nationell och internationell räckvidd". Universitetets fysiska närvaro består som nämnts av ett nätverk av 13 lokala colleges/campus och 70 lärcentrum. spridda över en region som är betydligt större än Belgien. Varje

college/campus är en självständig enhet som slutit bilateralt avtal med UHI, genom vad de kallar en "collegial federal model".¹³

Lärarna och forskarna är baserade på respektive campus, vilka alla har sina egna specialiteter och lokala profiler. De 70 lärcentra som ingår i nätverket är lokaliserade i byar eller större samhällen. De ägs av respektive lokalt college/campus, stöds av UHI men är helt rotade i de lokala samhällena.

Studenterna har möjlighet att från sitt närmaste campus eller till och med lärcentrum välja ur ett brett utbud av UHI:s program. Det som är särskilt intressant med UHI är just det faktum att så många av dess kurser är tillgängliga oavsett om du studerar på något av 13 college/campus, ett lärcentrum eller hemifrån. Många studenter arbetar hemifrån och kommer till lärcentrum eller campus vid behov. Det gör att människor får tillgång till högre utbildning oavsett var de bor och inte behöver lämna sin bostadsort.

Alla utbildningar ges inte överallt, men strävan är att ett brett utbud ska vara tillgängligt för så många som möjligt. De flesta kurser har studenter som studerar från olika platser och gränserna mellan campus och avstånd (vad det än betyder) tycks ha raderats. Ett motto för universitetet lyder ungefär så här: **"Ingen ska ha längre än 30 km till 30 högskoleprogram"**. Fördelning, inriktning och distribution av utbildningarna framgår av hemsidan www.uhi.ac.uk.

Digital kompetens hos lärarna – en förutsättning

Alla studenter vid UHI har en personlig akademisk handledare, vanligtvis baserad på närmaste campus. Universitetets fakulteter och stödenheter arbetar horisontellt i en matrisorganisation. UHI är också ett tvåspråkigt universitet med all information och stöd tillgängligt på både engelska och gaeliska. Detsamma gäller dock inte för utbildningsutbudet; även om det finns många kurser på gaeliska, ges den stora majoriteten av utbildningarna på engelska.

Lärarna kan vara baserade på ett av 13 campus eller genomföra sina kurser från små fjärranläggningar. Vid ett av projektets besök höll vi (digitalt) möte med en sådan lärare som undervisar i kandidatprogrammet "Tillämpad musik"¹⁴ och till och med driver veckolånga virtuella musikworkshops från sin bas på den lilla ön Benbecula. Användningen av digitala medier är naturligtvis helt central för allt som UHI gör. Ett videokonferenssystem länkar alla noder i nätverket och UHI är enligt uppgift en av de största användarna av videokonferenskommunikation i Europa. Det är därför viktigt att all personal är skicklig på att använda digitala medier.

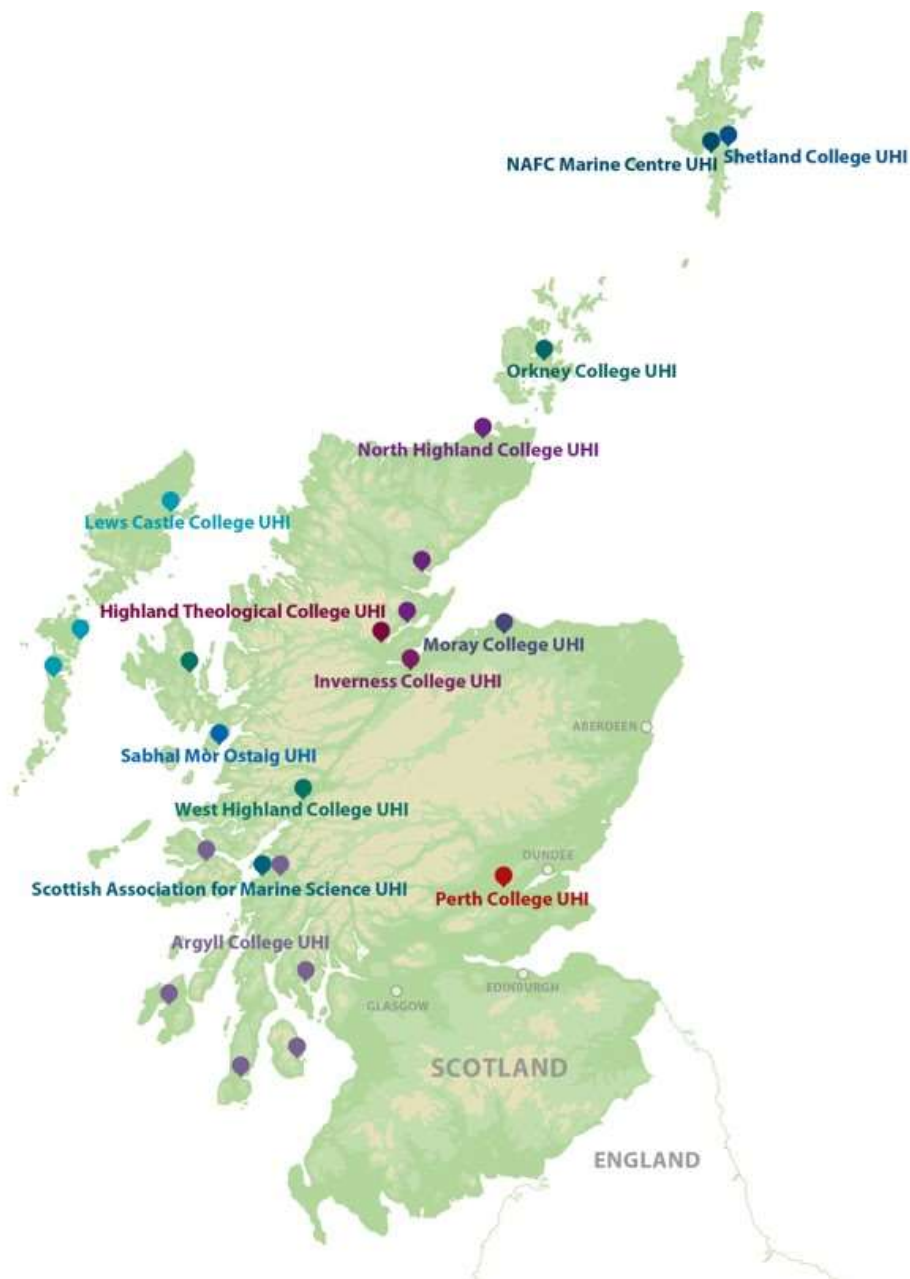
En intressant och viktig del av universitetets arbete är dess Learning and Teaching Academy (LTA) som stödjer lärarnas pedagogiska och professionella utveckling med särskild tonvikt på effektiv användning av digitala medier. Man arbetar med kvalifikationsramverket ALPINE (Accredited Learning, Professional Development and Innovation in Education) och lärarna uppmuntras att skapa digitala portföljer för stegvis erkännande av sin utvecklade kompetens. Utvecklingen av digitala färdigheter är integrerad i all högskolepedagogisk verksamhet vid UHI men fokuseras särskilt i aktiviteter som lunchseminarier, mentorskapskoncept och en årlig digital utbildningsvecka. Dessutom håller man seminariedagar där studentrepresentanter och lärare gemensamt diskuterar kursdesign, läroplanutveckling etc.

Man arbetar också målmedvetet för en ökad öppenhet runt utbildningarna, för att öka tillgängligheten. Mycket undervisningsmaterial är redan öppet och man planerar för utökning. UHI har anslutit sig till OERu-partnerskapet där lärosäten från hela världen samlas för att erbjuda öppna kurser och validering av andra partners öppna kurser.

¹³ Denna partnerskapsmodell med dess komplexa avtal och inflytandestruktur är i skrivande stund föremål för en fördjupad studie inom Nya Vägar-projektet, där ett nytt femte arbetspaket igångsatts nyligen. Se vidare nästa avsnitt.

¹⁴ <https://www.uhi.ac.uk/en/courses/ba-hons-applied-music/>

UHI står för en modell vi kan lära mycket av i Sverige, antingen genom att befintliga aktörer slår sig samman i partnerskap eller genom att ett särskilt uppdrag ges till en ny aktör. Nyckeln är att det finns ett universitet som fokuserar på att erbjuda inkluderande och flexibel högre utbildning för alla, oavsett var de bor, som ser "distans" som en icke-fråga och den pedagogiska användningen av digitala medier som standard.

Översikt över UHI och dess 13 colleges/lokala campus. Totalt 70 lärcentra är dessutom knutna till de 13 lokala naven. Universitetets centrala administration och ledningskansli ligger i Inverness. Illustration: UHI.

PÅ VÄG MOT HÅLLBAR SAMVERKANSSTRUKTUR?

Nya Vägar undersöker möjliga partnerskapsmodeller samt driver konceptutveckling.

I ett sent skede av Nya Vägar-projektet beviljade Vinnova ytterligare medel för att möjliggöra fördjupad undersökning av hur tänkbara samverkansstrukturer i UHI:s "anda" skulle kunna byggas upp i svensk kontext.

Projektet är ett utvecklings- och analysprojekt med syfte att undersöka förutsättningarna för att bygga mer strukturerade, långsiktiga partnerskap mellan lärosäte och kommuner för hållbar tillgång till högre utbildning för individer och platser långt från lärosätet. Projektet inbegriper fortsatt dialog med ledningen för University of the Highlands & Islands. Det inbegriper även annan nationell och internationell omvärldsanalys.

Några av de frågeställningar som behandlats i arbetet:

- *Fördjupade studier av uppbyggnad och avtalsstruktur för UHI. Hur har man byggt sitt partnerskap? Juridiska och ekonomiska aspekter? Beslutsfattande, "maktstruktur", parternas inflytande över varandras verksamhet och organisation osv.*
- *Exempel på andra intressanta samverkansmodeller nationellt och internationellt*
- *Juridiska och ekonomiska förutsättningar för tillämpning av UHI-modellen (eller annan liknande modell) i svensk kontext. Hur bygger man in hållbarhet i relation till högskolesektorns resurstilldelningssystem samt kommuners möjligheter till långsiktiga satsningar?*

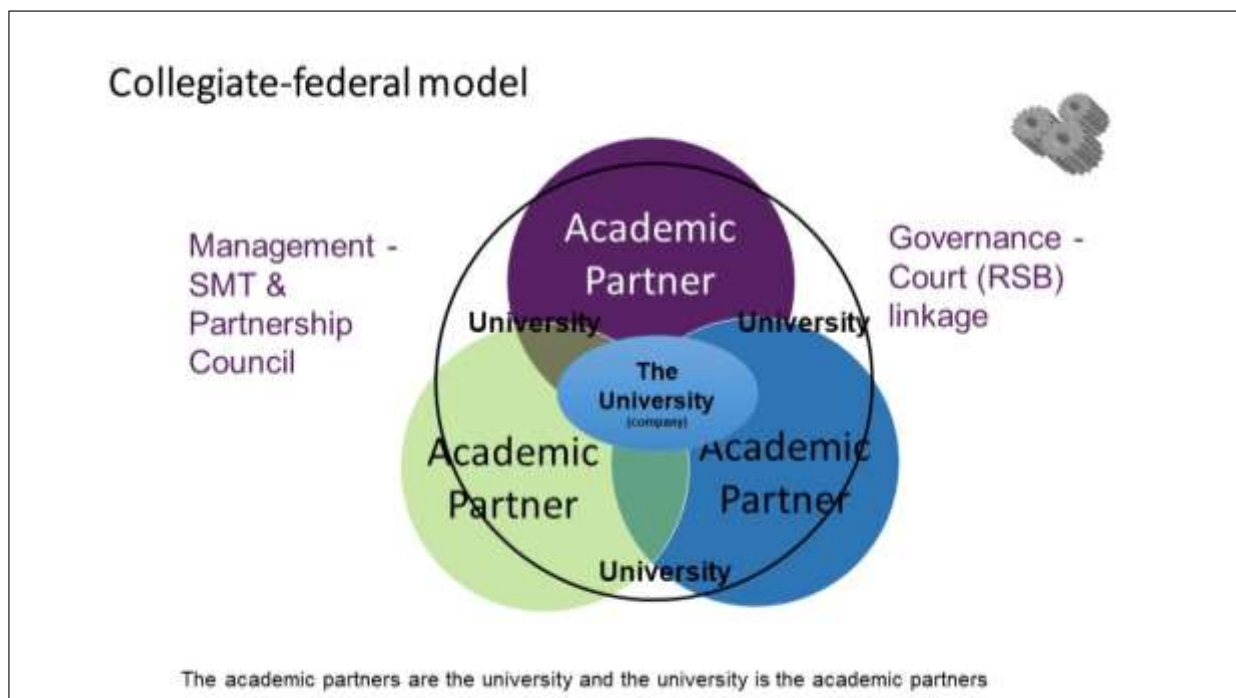

Illustration över UHI:s organiseringsprinciper – "Collegiate-federal model" – där parterna är samstrukturerade och gemensamt utgör universitetet. Illustration: UHI.

En ytterligare delrapport med resultat från detta arbetspaket är på gång att publiceras. Några sammanfattade resultat rörande avtalsfrågorna:

Förutsättningar och skillnader för hur samverkansavtal (mellan lärosäten och kommuner) formas ser olika ut i en svensk kontext, och det saknas en övergripande och mer styrd struktur kring detta. Det kan leda till en lägre grad av förutsägbarhet och långsiktighet för utbildningssamverkan. Mindre etablerade aktörer kan få svårigheter att etablera utbildningssamverkan om de saknar erfarenheter och relevanta ingångar till universitet och högskolor.

Det är många aspekter som inverkar på tillgång och förutsättningar för decentralisering av högre utbildning utanför universitetsorterna i Sverige. Det är en komplex frågeställning som kan vara påverkad av politiska intressen, ekonomiska förutsättningar, lokala intressen och initiativ osv. I andra länder, exempelvis i Skottland, finns det en annan organisering och inramning för hur tillgängliggörande av högre utbildning regleras. För att undersöka förutsättningar för någon form av motsvarande strukturmodell i Sverige bör en mer fördjupad analys äga rum, med inspiration från följande frågeställningar:

- *Vilken typ av avtalsstrukturer och övergripande organisation kan skapa en mer gemensam, förutsägbar och stabil utbildningssituation som ökar tillgången högre utbildning i hela Sverige?*
- *Vilka övergripande värderingar och principer kan fungera sammanhållande och ömsesidigt med avtalsstruktur och organisation mellan universitet/högskolor och lokala campus/lärcentra?*
- *Hur kan man åstadkomma en mer likvärdig och tillgänglig samverkansstruktur som i mindre utsträckning bygger på person och tradition?*

Medel beviljades senare även för ett pilotarbete med konceptutveckling för uppbyggnad av ett nytt lokalt campus – Campus Dalsland – i samverkan mellan sex kommuner i Västsverige som ett generaliserbart koncept, mot bakgrund av kunskaper och erfarenheter från Nya Vägar-projektet.

Arbetet utförs i form av en förstudie där Högskolan Väst, Bengtsfors kommun som koordinerande för de fem kommunerna i Dalsland samt Årjäng i Värmland samverkar. Campus Västervik med över 20 års erfarenhet medverkar som expertpart i arbetet.

Dalslandskommunerna och Årjäng har gemensamt beslutat att arbeta för att bygga upp ett lokalt Campus Dalsland, i dialog med Högskolan Väst och Campus Västervik, för att förverkliga den hållbara partnerskapsidén och för att gemensamt i landskapet kraftsamla runt tillgång till och övergång till högre utbildning. En sådan uppbyggnad kan ses som en konceptutveckling utifrån den samlade kunskap och erfarenhet som hittills framkommit ur Nya Vägar-projektets samtliga arbetspaket, WP2, 3 och 4 och 5.

Det saknas idag gemensamt ramverk för vad som definierar ett lokalt campus för högre utbildning. Nya Vägar-projektet strävar efter att ge viktiga inspel till nationell politik när det gäller tillgången till högre utbildning för individer och platser långt från lärosäten. Möjligheten att under en kort men intensiv period utarbeta ett koncept för utveckling av ett lokalt campus skulle vara mycket värdefull för den dialogen.

I förstudien undersöks förutsättningar och utgångspunkter för parternas samverkan om ett kommande lokalt campus, tänkbar organisation och styrning, lokalisering, lokaler och infrastruktur, förutsättningar vad gäller kollektivtrafik, service etc. Man tittar också på tänkbart utbildningsutbud samt undersöker vilka utbildningsanordnare som är intresserade av att förlägga utbildning på platsen. Inte minst viktig är den inhämtning av underlag och analys av kompetensbehov hos näringsliv och offentlig sektor i de sex kommunerna som inryms i studien. En undersökning av olika målgruppers studieintresse kommer också att genomföras. Därutöver sker bedömningar av bemanning på kort och lång sikt, kort- och långsiktig finansiering med mera.

HUR ARBETAR DE SVENSKA KOMMUNERNA?

Kommuners sätt att arbeta med frågan om tillgång till högre utbildning speglas och analyseras.

Varför är det viktigt för kommuner att arbeta med högre utbildning? Vad kan högre utbildning bidra med i en kommun, och varför behöver kommunerna prioritera detta? En annan arbetsgrupp inom Nya Vägar-projektet har fördjupat sig i de svenska kommunernas förhållnings- och arbetssätt i relation till tillgången till högre utbildning och invånarnas möjlighet att ta del av sådan. Här återges delar av gruppens resultat och resonemang. Arbetsgruppens rapport i sin helhet finns att ta del av: *Högre utbildning i alla kommuner?*¹⁵

Tillgängligheten till högre utbildning kan vara en överlevnadsfråga för såväl kommun som region, då det finns en risk att invånare flyttar till annan ort för att utbilda sig och därefter inte återvänder till sin hemort, vilket leder till kompetensbrist inom en rad olika områden. I Landsbygdskommitténs slutbetänkande framkommer att landsbygdernas kompetensförsörjning väsentligt skulle kunna förbättras genom att knyta samman högre utbildning med deras behov (SOU 2017:1).

För att Sveriges framledes ska kunna klara kompetensförsörjningen i hela landet krävs att en större andel av medborgarna får tillgång till högre utbildning nära hemorten. Roos och Grepperud (2007) menar också att det är viktigt ur ett demokratiperspektiv att det är möjligt att bedriva högre studier i hela landet.

Utbildningscentrum för högre utbildning – mötesplats, kanske mäklare men knappast motor

Många kommuner runtom i landet bedriver redan idag verksamhet som möjliggör för de egna invånarna att ta del av högskolekurser och -program (om än i liten skala), via sina lärcentra. Här har vi valt att använda Landsbygdskommitténs begrepp Utbildningscentrum för högre utbildning för att undvika förväxling med de många lärcentra som bedriver verksamhet främst eller uteslutande på lägre nivåer.

Utbildningscentrum för högre utbildning finansieras av kommunerna medan högskolor och universitet finansieras av staten. Högskolorna har ett nationellt uppdrag att bedriva högre utbildning. I Sverige har lärosätena inte ett formellt regionalt uppdrag (SOU 2017:1) även om många högskolor har viktiga centrala roller i den region de verkar i. I ett internationellt perspektiv är det dock förekommande att högskolor har regionala uppdrag.

Utbildningscentrum för högre utbildning är uppbyggda på olika sätt och med olika innehåll. En del erbjuder teknik och lokaler som stöd för studenter. Vissa arbetar med fristående kurser och programutbildningar som är helt distansbaserade, medan andra arbetar med kurser och utbildningsprogram lokaliserade till orten varav vissa med egen sökkod. Blandade versioner förekommer också, ibland kallade modifierad distans. Några få har forskare knutna till sina verksamheter. Vissa har långsiktiga överenskommelser med högskolor och universitet ofta i samverkan mellan flera kommuner, medan andra av olika skäl inte har kunnat upprätta långsiktiga samarbeten med högskolor och universitet.

I många kommuner har det funnits en bild av att man genom dessa satsningar når en höjd utbildningsnivå på orten och därigenom en möjlighet för utveckling och attraktion. Utvecklingsinsatserna har i stor utsträckning byggts på olika projektfinansierade initiativ, där verksamhet blommat upp under projektperioden, men där man efter periodens slut inte lyckats implementera de nya aktiviteterna i ordinarie verksamhet. Detta leder till att många goda initiativ inte fortsatt att utvecklas vilket medfört en stor ryckighet i utvecklingen och att ett långsiktigt perspektiv uteblivit.

Inom "lärcentravärlden" är begreppet 3M centralt. Det står för *mötesplats*, *mäklare* och *motor* och innebär att dessa funktioner är centrala för ett utbildningscentrum för högre utbildning. De flesta uppfyller att vara en mötesplats samtidigt som flera idag har vissa svårigheter att mäkla högre utbildning. Det tredje M:et som står

¹⁵ Finns att ladda ner på www.nyavagar.se/aktuellt

för motor avser att utbildningscentra ska vara motorn i att erbjuda utbildningar som kan hjälpa till att kompetensförsörja, driva och utveckla kommunen. Projektgruppens erfarenhet är att de flesta utbildningscentra har svårigheter att få till motoreffekten, då de inte i tillräckligt stor utsträckning kan övertyga högskolor och universitet om att tillgängliggöra utbildning utanför högskoleorterna. En annan faktor som påverkar är hur kommunerna och högskolorna finner former för ömsesidig samverkan.

Projektgruppen har genomfört en enkätundersökning ställd till samtliga Nitus¹⁶ medlemskommuner, för att få kunskap om vilka former och i vilken omfattning som högre utbildning bedrivs vid olika utbildningscentrum för högre utbildning i landet idag. Man har också sänt ut fem frågor till samtliga av Sveriges 290 kommuner. Syftet med frågorna var att få en bild av vilka visioner och målsättningar kommunerna, på ett mer övergripande plan, har kring kompetensförsörjning.

Möjliga vägar framåt?

Målsättningen för gruppen har varit att få en bild av kommuners beredskap kring högre utbildning. Det saknas ofta en organisering kring frågan om kompetensförsörjning; det "flyter" i kommunernas organisationer mellan att vara en fråga för respektive förvaltning, för vuxenutbildning, näringslivsenhet eller kommunledningskontor, där ingen äger eller ansvarar för att hantera den. En reflektion från gruppen är dock att det nog inte är möjligt att organisera på samma sätt i alla kommuner, behovet består snarare i att få samsyn, ta ett gemensamt grepp på en övergripande nivå, både vad gäller mål och vision såväl som ekonomisk styrning för arbetet med att skapa förutsättningar i kommunerna.

Samtidigt som oklarheter i styrningen framkommer i enkätsvaren så finns det en enighet kring att frågan kring kunskap- och kompetensbehov behöver hanteras. Kommuner samlar sig internt för att göra handlingsplaner för att hantera utmaningar kring nuvarande och kommande kompetensbehov. De ingår i olika former av regional samverkan och centrumbildningar kring högre utbildning i relation till de behov som de ser i sina kommuner.

En fråga som diskuterats flitigt i gruppen är att det inte finns tillräckligt starka incitament för högskolor och universitet att bedriva verksamhet i nära samverkan med kommuner utanför högskolorna eller med flexibla studieformer. Gruppens erfarenhet är att verksamhetsledarna vid utbildningscentren för högre utbildning måste använda mycket kraft och energi till att försöka förmå högskolorna att möta kommunens behov av utbildningsplatser utanför högskoleorten. En del kommuner ser lärosäten som "utbildningsleverantörer", istället för som samverkanspartners för möjliggörande av en gemensam, långsiktigt hållbar utveckling. Lärosäten har å sin sida dragit ner på distansutbudet och flyttat hem utbildning till sina campusorter. Volymen nätbaserade högskolekurser ökar för närvarande medan volymen högre utbildning med platsanknytning kan bedömas stå still. Samverkansincitament för tillgängliggörande av högre utbildning saknas i nuläget helt. Någon form av premiering för de högskolor som väljer att samverka kring utbildning i samverkan med kommunerna skulle kunna vara en lösning.

Breddad rekrytering är ett begrepp som ofta används för att sätta fokus på frågan om att det finns grupper i Sverige som är underrepresenterade på högskolor och universitet. Universitets- och högskolerådet har uppdraget att fokusera på frågan, och Universitetskanslersämbetet inleder i dagarna sin tematiska utvärdering av området. Breddad rekrytering är dock inte enbart en högskolefråga i relation till enskilda presumtiva studenter. Vi menar att kommunernas kunskap om de regionala förutsättningarna liksom om kommuninvånarnas förutsättningar skulle kunna bidra till att bredda rekryteringen till högskoleutbildning än mer. Det kan handla om yrkesverksamma som kan ta del av kompetensutveckling på nya sätt. Det kan handla om föräldrar – såväl män som kvinnor – som ges nya möjligheter att ta del av högre utbildning utan att behöva pendla eller flytta.

Svår fångade effekter

¹⁶ Nätverket för kommunala lärcentra

Inom projektet har vi tittat på rapporter och publikationer från mitten av 1990-talet fram till idag rörande utbildningscentra och tillgängliggörande av högre utbildning och forskning. De rapporter vi har funnit fokuserar i hög grad på studentens möjligheter att studera lokalt, eller på utvecklingen av själva utbildningscentrumverksamheten, och i mindre eller näst intill obefintlig grad på själva effekterna av tillgängliggörandet av högre utbildning.

Vi har endast funnit ett fåtal rapporter som publicerats under senare år. Detta sammantaget gör att det är näst intill omöjligt att dra några kvalificerade slutsatser kring effekter av högre utbildning utanför lärosätesorterna. Det finns dock viss forskning som visar på positiva lokala effekter, exempelvis Eriksson & Hedman (2018) "*Var finns socialpedagogerna*". Rapporten visar att studenter som ges möjlighet att studera utanför högskoleorten i hög grad finns kvar i den egna regionen och arbetar inom området efter avslutade studier.

Utifrån ett studentperspektiv eller ett perspektiv av att vara potentiell student från landsbygd kan olika faktorer upplevas som hindrande för högre studier, såsom långa pendlingsavstånd och/eller etablerad familjesituation. Detta är ett område som framåt skulle behöva uppmärksammas och undersökas närmre. För att undanröja dessa hinder och i högre utsträckning tillgängliggöra högre utbildning skulle det vara en vinst för demokrati och rättvisa, att fler får möjlighet att välja högre studier. Det skulle också kunna vara en miljövinna i att minska pendlingen för studenter då långa resor skulle kunna undvikas. Det finns även andra sociala och demokratiska vinster med en sådan ordning. Flera studerande uppger att de fått ökad självkänsla och självtillit och på ett helt annat sätt kan delta i samhällsdebatten och samhällsutveckling (Roos 2002, Roos & Grepperud 2007).

Några slutsatser och rekommendationer ur ett kommunalt perspektiv

Ur gruppens samlade intryck från enkätsvar och de underlag som bearbetats i övrigt framträder några sammanfattande slutsatser vad gäller kommunperspektivet:

- *Frågan om att möjliggöra högre utbildning för fler kommuninvånare behöver synas i kommunernas övergripande målformuleringar om frågan ska få tyngd.*
- *Tydliggör var i den kommunala organisationen ansvaret för att tillgängliggöra högskoleutbildning för fler kommuninvånare finns.*
- *Små kommuner behöver arbeta tillsammans för att i samverkan med högskolor och universitet tillgängliggöra högskoleutbildning för fler kommuninvånare.*
- *Högskolor och universitet behöver förändra sina inre strukturer för att tillgängliggöra högskoleutbildning utanför högskoleorterna utifrån kommuners behov. Detta kan till exempel ske genom anpassade tjänstefördelningar där lärare ges goda förutsättningar att undervisa i flexibla undervisningsformer.*
- *Staten bör premiera de högskolor som erbjuder högskoleutbildning utanför högskoleorterna, till exempel genom höjda ersättningsbelopp i form av högre helårsstudentsättning eller riktat höjt takbelopp.*
- *Staten bör ge högskolor och universitet ett formellt regionalt uppdrag.*

HUR SER LÄROSÄTENA PÅ FRÅGAN?

Hur ser svenska universitet och högskolor på distansutbildning och utlokaliserad utbildning?

Hur stort är intresset och engagemanget för distansutbildning och platsförlagd, utlokaliserad utbildning hos lärosätena? Inom ramen för projektet Nya vägar har en enkätundersökning genomförts avseende lärosätenas arbete med distansutbildning/utlokaliserad utbildning och synen på ökad tillgång till högre utbildning i hela landet. Enkäten sändes ut till 32 universitet och högskolor. Utförliga enkätsvar inkom från 17 lärosäten¹⁷. Ett lärosäte (Jönköping University) svarade kortfattat att man bedriver omfattande verksamhet men inte hade möjlighet att besvara enkäten. Övriga 14 lärosäten inkom inte med svar på enkäten.

Av enkätsvaren framgår att det nätbaserade – platsoberoende - utbildningsutbudet är stort, brett och växande vid många av de svarande lärosätena. Det är tydligt att den digitala utvecklingen ger nya möjligheter för universitet och högskolor att bredda och utöka sitt utbud av utbildning i flexibel form. Flera lärosäten kopplar det växande distansutbudet till en allmän ambition om att öka antalet fristående kurser. I några fall betonar man också att de nya digitala möjligheterna kan ge bättre förutsättningar att nå nya studentgrupper, inte minst yrkesverksamma med behov av kompetensutveckling.

Svaren skiljer sig dock lite åt mellan olika kategorier av universitet och högskolor; några av de stora, ”äldre” universiteten lyfter fram de MOOCs man ger sedan ett antal år tillbaka (Chalmers, Stockholms universitet, Lunds universitet m.fl.). De flesta av de nya universiteten och högskolorna betonar att man ger ett rikt och brett spektrum av fristående kurser helt utan campusträffar, och i flera fall erbjuds även hela program helt nätbaserat. Några få lärosäten saknar helt utbud av flexibel utbildning (Sophiahemmet högskola, GIH) och ett par av de större lärosätena ger sådan utbildning i väldigt liten volym (Malmö universitet, Örebro universitet)

Ett antal av de svarande lärosätena anger att man har ett särskilt engagemang att nå ut regionalt och nå nya grupper av studerande genom lärcentrabaserade utbildningar. Det gäller t.ex. Umeå universitet som har ett särskilt åtagande från regeringen om 100 helårsstudieplatser för att ge decentraliserad utbildning i den egna regionen. Engagemanget framkommer även hos Högskolan i Skövde, Högskolan Väst, Linnéuniversitetet och Karlstads universitet vilka emellertid samtliga saknar ett sådant särskilt åtagande liksom den extra finansiering ett sådant medför.¹⁸

Några lärosäten betonar att man sedan länge (och av olika skäl) bedriver utbildning på annan ort än den centrala campusorten. Det gäller t.ex. Örebro universitet, Göteborgs universitet och Lunds universitet. Blekinge tekniska högskola, BTH, framhåller att man genom sin konstruktion med två campusorter inom en liten region, i kombination med nätbaserat utbud anser sig väl täcka regionens behov av högre utbildning.

Flera lärosäten (bl.a. Högskolan i Halmstad) lyfter fram uppdragsutbildningar och KK-stiftelsens expertkompetensprogram som drivande i utvecklingen av nya former för flexibel utbildning. Andra nämner det nya konceptet med arbetsintegrerad lärarutbildning som med sin konstruktion når ut bortom campusorterna och kan bli ett incitament för stärkt samverkan med kommuner.

Några kommentarer

Sammanfattningsvis andas enkätsvaren ambitioner och vilja att öppna möjligheter för högre utbildning till fler genom ökat utbud av främst nätbaserad utbildning. De flesta av de svarande lärosätena är inne i en process där kursutbudet för fort- och vidareutbildning för närvarande expanderar, helt i linje med statsmakternas intentioner.

¹⁷ Enkäten genomfördes hösten 2019, några månader innan coronapandemin

¹⁸ Ytterligare ett lärosäte, Luleå tekniska universitet, har ett sådant särskilt åtagande från regeringen. De har dock inte besvarat enkäten.

Det är också tydligt att lärosätenas arbete med digitalisering är inne i en stark utvecklingsfas. Digitaliseringen ses mer som en förutsättning för pedagogisk utveckling än som ett strategiskt verktyg att arbeta strukturerat för att nå nya grupper på särskilda platser eller i särskilda regioner.

Ur ett lokalt perspektiv kan man inte utläsa att utbudet av högre utbildning via t.ex. lärcentra är på väg att utökas eller breddas. De allra flesta lokala campus/lärcentra har idag ett smalt utbud av högre utbildning, med ett eller ett par program och möjlighet att använda faciliteterna för självstudier om man läser nätbaserade fristående kurser.

Enkäten inbegrep även frågan om huruvida staten bör ge lärosätena ett formellt regionalt uppdrag. Samtliga svarande lärosäten besvarade denna fråga med ett tydligt "nej". I flera av svaren lyfts den befintliga "samverkansparagrafen"¹⁹ fram som tillräckligt incitament för regional samverkan.

Svenska lärosäten utvecklar ett allt större och bredare utbud av nätbaserade kurser, men avvisar tanken om att universitet och högskolor skulle ges ett regionalt uppdrag. Foto: Sebastian Långström på Unsplash.

¹⁹ Högskolelagen 2 §: I högskolornas uppgift ska det ingå att samverka med det omgivande samhället och informera om sin verksamhet samt verka för att forskningsresultat tillkomna vid högskolan kommer till nytta.

VAD EFTERFRÅGAR ARBETSGIVARNA?

Behoven av kompetensutveckling för yrkesverksamma är stora och växande – i hela landet.

En högre omställningstakt inom industrin, effektivare produktion, automation och digitalisering ställer nya och högre krav på ny kunskap och kvalificerad utbildning för yrkesverksamma. Lägg därtill globalisering, ökad internationell konkurrens och behov av en ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbar utveckling. Företagen och de offentliga arbetsgivarnas behov och utmaningar är extra stora om de har långt till närmaste universitet/högskola. Utmaningen kräver stärkt samverkan kring hållbara och flexibla lösningar för livslångt lärande i hela landet.

Riksrevisionen konstaterar i sin granskningsrapport "Det livslånga lärandet inom högre utbildning"²⁰ att efterfrågan på högre utbildning bland yrkesverksamma har ökat sedan början av 1990-talet. Antalet yrkesverksamma studenter har ökat med ca 200% från 1993/94 (ca 17 000 st) till 2013/14 (ca 50 000 st).

Samsyn kring behovet av livslångt lärande för yrkesverksamma

Det råder en samsyn kring behovet av kompetensutveckling och livslångt lärande för yrkesverksamma. Flera aktörer har i rapporter och i samhällsdebatten lyft fram vikten och behovet av livslångt lärande – utifrån individens, företagets och samhällets behov. Fokus och förslag på lösningar skiljer sig åt men att behovet är stort är alla överens om.

I rapporten Industrins framtida kompetensförsörjning²¹ slår t ex Industrirådet fast att för att stimulera ett livslångt lärande behövs:

- *Insatser för att stärka företagets arbete med kompetensutveckling*
- *Anpassa utbildningssystemet för yrkesverksamma och yrkesväxlare*
- *Förbättra möjligheterna för individen att finansiera vidareutbildning*

TCO har låtit analysföretaget WSP kartlägga och jämföra utbildningsmöjligheter i landets alla kommuner. Ett framtaget utbildningsindex²² visar och uppmärksammar de stora skillnader och variationer som finns mellan kommunerna. TCO lyfter det stora rekryteringsbehov som finns inom offentlig sektor och hänvisar till prognoser som pekar på att kommuner, landsting och regioner behöver rekrytera omkring en halv miljon nya medarbetare inom en tioårsperiod. Därför är tillgången till utbildad arbetskraft och möjligheten livslångt lärande i hela landet avgörande för att möta denna samhällsutmaning.

Stiftelsen för kunskaps- och kompetensutveckling (KK-stiftelsen) har i uppdrag att stärka Sveriges konkurrenskraft. Programmet Expertkompetens har utvecklats som en form för yrkesverksamma att vidareutbilda sig. Expertkompetens fångar även upp behovet av en länk mellan lärosätenas spetsforskning, utbildning och företagets behov.

Utmaningen kräver samverkan

Vid utformandet av fort- och vidareutbildning krävs en nära samverkan mellan lärosäten, företag och individer för att gemensamt svara upp mot behoven av tillgänglighet, form/innehåll/pedagogik och finansiering. Sveriges Ingenjörer har tillsammans med sju lärosäten och sex bransch- och arbetsgivarorganisationer utarbetat ett förslag på ny modell för kompetensutveckling för yrkesverksamma kallad Study Friday. I rapporten "Study Friday

²⁰ Det livslånga lärandet inom högre utbildning – RIR 2016:15 Granskningsrapport från Riksrevisionen

²¹ Industrins framtida kompetensförsörjning – En rapport av Industrirådet, januari 2018

²² TCO:s utbildningsindex 2018

– Ett nytt förhållningssätt till livslångt lärande²³ utgår man från en beskrivningsmodell där de olika aktörernas utmaningar beskrivs i en matris (se nedan). Beskrivningsmodellen är bra att ha som utgångspunkt för att förstå aktörernas utmaningar.

		UTMANINGAR		
		Tillgänglighet	Form, innehåll pedagogik	Finansiering
AKTÖRER	Lärosäten			
	Företag			
	Individer			

En viktig aktör för att nå ut med fort- och vidareutbildning till yrkesverksamma i hela landet är lokala lärcentra. Dessa saknas i matrisen men eftersom de arbetar nära lärosätena är de också en viktig aktör i detta sammanhang. Lärcentra långt ifrån lärosätena har ofta mycket god kännedom om det regionala och lokala behovet av kompetensförsörjning. I samverkan med lärosäten kan man fånga upp behov som kan omsättas i skräddarsydda insatser för att möta upp regionala och lokala behov. Nätverket Campus i Småland har exempelvis gjort behovsinventeringar inom både privat och offentlig sektor i norra Kalmar län, som ligger till grund för riktade insatser inom livslångt lärande för yrkesverksamma.

Lärosätenas "erbjudanden" till yrkesverksamma

Vid en genomgång av de svenska lärosätenas "erbjudanden" till yrkesverksamma kan man konstatera att många olika begrepp och benämningar används. För personer och företag som inte är bekanta med begrepp som t ex uppdragsutbildning, fort- och vidareutbildning, MOOC, fristående kurs, distansutbildning, öppna utbildningar mm kan det vara svårt att skapa sig en bild av vilka möjligheter det finns till livslångt lärande för yrkesverksamma.

Tar man på sig en företagares "glasögon" och söker information på lärosätenas websidor finner man att det är ett stort fokus på ren uppdragsutbildning och mindre på skräddarsydda och flexibelt designade kurser. Det varierar var och hur man beskriver möjligheterna till livslångt lärande för yrkesverksamma. På många lärosätens websidor ligger informationen under "Utbildning" medan andra ser det som en naturlig del i det vidare området "Samverkan". Hos många ligger informationen länkad mellan båda dessa ingångar. Vi kan konstatera, att för företag och yrkesverksamma som inte är vana vid begreppen och insatta i de olika möjligheterna, kan det vara svårt att hitta och förstå de olika alternativen. Flera lärosäten har centrala funktioner/avdelningar som fungerar som "en väg in" där man fångar upp och lotsar till rätt mottagare inom lärosätet.

²³ Study Friday – Ett nytt förhållningssätt till livslångt lärande. Rapport av: Sveriges Ingenjörer, Teknikföretagen, Industrierbetsgivarna, IT&Telekomföretagen, Innovationsföretagen, IKEM, KTH, Chalmers, Uppsala universitet, Lunds universitet, Linköpings universitet, Luleå tekniska universitet och Umeå universitet.

Goda exempel

Det finns ett antal goda exempel på tydliga och riktade satsningar som gör det lättare för företag och yrkesverksamma att hitta, förstå och välja väg. Flera av dessa är väl paketerade och bra kommunicerade. Långsiktighet och uthållighet är ofta avgörande för att arbeta upp koncept och varumärken som företag lär sig att känna igen och efterfråga.

Expertkompetens

KK-stiftelsens program Expertkompetens ger Sveriges nya universitet och högskolor möjlighet att ansöka om finansiering av utveckling av näringslivsriktade utbildningar på avancerad nivå. Programmet syftar till att ge yrkesverksamma och företag kompetenslyft för kunskapsintensiv företagsutveckling och innovation. Kurserna utvecklas i samproduktion nära företagen vilket också ger lärosätena en närhet och inblick i företagens aktuella utmaningar. Företagens kompetensbehov matchas mot kunskap inom starka akademiska miljöer. På det sättet utgör Expertkompetens en brygga mellan forskning och praktik. De flexibla formerna inom Expertkompetensprogrammet gör det möjligt för företagens yrkesverksamma att delta oavsett företagens geografiska läge vilket är avgörande för ett livslångt lärande i hela landet.²⁴

Högskolan Väst har utvecklat ProdEx inom ramen för programmet Expertkompetens. I samproduktion med industrin skräddarsys kurser som bidrar till en expertkompetens i produktionsteknik i tillverkande industri, regionalt och nationellt. Inom ProdEx har man utvecklat ett flexibelt och nätbaserat lärande för att möta företagen och deltagarnas behov. Kurserna är korta och motsvarar 2,5 högskolepoäng och genomförs under 5 veckor. Kurserna ligger på antagning.se. Vid antagning tillämpas validering av arbetslivserfarenhet där man som sökande finner en cv-mall som bifogas till den ansökan man gör på antagning.se.²⁵ Detta antagningssätt har bidragit till en breddad rekrytering baserad på yrkeserfarenhet.

Hållbart träbyggande (Linnéuniversitetet)²⁶ och Sociala medier och webbteknologi för innovation och tillväxt (Linnéuniversitetet)²⁷ är två andra exempel på näringslivsriktade och flexibla utbildningar för yrkesverksamma som utvecklats inom ramen för Expertkompetensprogrammet.

Bättrekonceptet

Bättrekonceptet utvecklades 2003 inom Högskolan i Borås.²⁸ Konceptet har successivt utvecklats under åren. Idag omfattar konceptet dels avgiftsfria högskolekurser och dels uppdragsutbildning som företagen betalar. Fram till 2018 hade 5.800 personer deltagit i konceptets "Bättre-utbildningar" där fokus mestadels har varit på s.k. Lean-utbildningar.

Riktade insatser under lågkonjunktur

När finanskrisen slog till med stor kraft hösten 2008 drabbade detta tillverkningsindustrin hårt. I Kronobergs län kraftsamlade region, kommuner, länsstyrelse och utbildningsanordnare för att möta krisen. Med ett flexibelt antagningssystem hittade Linnéuniversitetet och Volvo Braås ett sätt att fort- och vidareutbilda produktionspersonal istället för att behöva säga upp företagets personal. Bland personalen som tog del av utbildningen fanns en spännvidd mellan de som endast hade grundskoleutbildning till de som hade en universitetsexamen. Tillsammans skräddarsyde man två utbildningar inom Lean och produktionsteknik. Fallet

²⁴ KK-stiftelsen - <http://www.kks.se/vart-erbjudande/vara-program/expertkompetens/>

²⁵ Högskolan Väst - <https://www.hv.se/forskning/forskningsprojekt/teknik/prodex---expert-i-produktionsteknik/>

²⁶ Linnéuniversitetet - <https://lnu.se/mot-linneuniversitetet/Organisation/fakulteten-for-teknik/utbildning/expertkompetens-for-hallbart-trabyggande/>

²⁷ Linnéuniversitetet - <https://lnu.se/mot-linneuniversitetet/Organisation/fakulteten-for-teknik/utbildning/expertkompetens-sociala-medier-och-webbteknologi-for-innovation-och-tillvaxt/>

²⁸ Högskolan i Borås - <https://www.hb.se/Samverkan/Kompetensutveckling-och-uppdragsutbildning/Battrekonceptet/>

med Volvo Braås är ett bra exempel på hur riktade och flexibla insatser kan leda till kompetenshöjning inom ett företag och en breddad rekrytering till universitetet.

Framåtblickande förslag – Study Friday

Sveriges Ingenjörer menar i en debattartikel den 10 oktober 2019 i Västerbottenskuriren²⁹ att universitet och högskolor har spelat en begränsad roll i det livslånga lärandet av yrkesverksamma – särskilt inom området teknik. För att möta detta behov har man tillsammans med sju lärosäten och sex bransch- och arbetsgivarorganisationer utarbetat ett förslag på ny modell för kompetensutveckling för yrkesverksamma kallad Study Friday³⁰. Utgångspunkten är att det behövs nya förhållningssätt till livslångt lärande där det blir enkelt att skapa tid, plats och möjlighet för yrkesverksamma att studera.

Study Friday beskrivs i förslaget som en möjlighet för yrkesverksamma att kunna bygga på en examen och återuppta akademiska studier. Om de yrkesverksammas utbildningsmoment förläggs till fredagar blir det lättare att planera bättre och medvetandegöra aktiviteterna. Lärosätena kan planera efter detta och lägga kurser inom särskilda teknikområden till fredagar. En flexibilitet som gör kurserna/momenten lättillgängliga är avgörande.

Man föreslår bl a mer flexibel antagning till fort- och vidareutbildningskurser, ökad samverkan, särskilt uppdrag för fort- och vidareutbildning till lärosätena samt resurser för detta.

”Lärcentra långt ifrån lärosätena har ofta mycket god kännedom om det regionala och lokala behovet av kompetensförsörjning. I samverkan med lärosäten kan man fånga upp behov som kan omsättas i skräddarsydda insatser för att möta upp regionala och lokala behov.”

²⁹ Västerbottenskuriren <https://www.vk.se/2019-10-10/oka-det-livslanga-larandet>

³⁰ <https://www.sverigesingenjorer.se/globalassets/dokument/rapporten-study-friday---ett-nytt-forhallningssatt-till-livslangt-larande.pdf>

HUR SKAPAR VI HÖG KVALITET I DISTANSUTBILDNING OCH E-LÄRANDE?

Hur kan lärosäten och beslutsfattare ta helhetsgrepp om kvalitet och pedagogik inom distansutbildning?

Inom ännu en av Nya Vägar-projektets arbetsgrupper har fokus legat på att diskutera och undersöka existerande nationella pedagogiska praktiker och distributionsformer för distansutbildning och e-lärande inom högre utbildning, med fokus på livslångt lärande. Även internationella exempel och erfarenheter refereras. Gruppen har bestått av ett antal projektdeltagare verksamma inom högre utbildning, med lång erfarenhet av distans- och campusbaserad teknikstödd undervisning. Här återges delar av gruppens resultat och resonemang. Arbetsgruppens rapport i sin helhet finns att ta del av³¹: *Distansutbildning och e-lärande – utmaningar, möjligheter och alternativa modeller*

Trots att det idag finns ett stort utbud av distansutbildningar från Sveriges universitet och högskolor så kan information om dessa ibland vara svår att hitta eller tolka. Många lärosätens webbplatser riktar sig främst till campusstudenter. Det finns inte alltid tydlig information om vad det innebär att bli och vara distansstudent.

Distansstudenters prestationsgrad, dvs. i vilken utsträckning de fullföljer kurser som påbörjats, är generellt lägre än campusstudenters. Skillnaden är med stor sannolikhet bland annat avhängig det faktum att över 50% av distansstudenterna men endast drygt 20% av campusstudenterna är äldre än 30 år och oftare har familje- och försörjningsansvar som påverkar deras studiesituation. En annan anledning till svårigheten att uttala sig om distansutbildningars kvalitet beror på att olika lärosäten har olika definitioner på vad som betecknas som distansstudier, exempelvis kan antalet fysiska träffar som krävs variera betydligt.

En distanskurs bör planeras och genomföras med särskilda hänsyn till de unika förutsättningar som distansstudier innefattar: en större spridning när det gäller studentgruppens ålders- och erfarenhetssammansättning, samt det faktum att distansstudier inte erbjuder naturliga tillfällen till lärar- och studentkontakter i fysiska miljöer.

Vem är distansstudenten?

Begreppet student är mycket brett och omfattar flera åldersgrupper, olika livssituationer och identiteter. Detta gäller även distansstudenter som dessutom kan bo långt ifrån lärosätets campusområde. Det finns distansstudenter som är studievana och självständiga. De läser på distans så att de kan kombinera studier, arbetsliv och familj på ett flexibelt och smidigt sätt och är ofta väldigt motiverade att lyckas med sina studier för sin karriärutveckling. Andra blivande distansstudenter vill kanske testa högre utbildning för första gången och kan känna oro på grund av bristande studievana och självförtroende. Somliga av dessa bor på orter som erbjuder utlokaliserade utbildningar och stöd till distansstudier i form av t.ex. kommunala lärcentra. I andra fall bor de i glesbygd utan tillgång till fysiska mötesplatser. Ytterligare ett exempel är distansstudenter som får sin kompetensutveckling via arbetsplatsförlagda utbildningar som organiserats genom ett samarbete mellan arbetsgivare och lärosäte. När vi diskuterar distansstudenter måste vi med andra ord inse att det inte handlar om någon homogen grupp, och därför finns det inga självklara lösningar.

Studentrelaterade utmaningar

En grundläggande förutsättning för lyckade distansstudier är tillgång till god internetuppkoppling. Detta saknas fortfarande i många glesbygdsområden. I områden utan snabb och pålitlig internetuppkoppling är det önskvärt att någon annan tillgång till internet kan erbjudas, t.ex. via kommunala lärcentra eller bibliotek.

Presumtiva distansstudenter har även ett behov av studievägledning som kan hjälpa dem att hitta rätt utbildning och guida dem genom ansökningsprocessen och förberedelser. Här är studievägledare på grund- eller

³¹ Finns att ladda ner på www.nyavagar.se/aktuellt

gymnasieskolor, lärcentra samt personal på arbetsförmedlingen möjliga resurser förutsatt att dessa ges möjlighet att genomföra uppdraget. En nationell nätbaserad tjänst är ett annat möjligt alternativ.

Presumptiva distansstudenter skulle gynnas av mer lättillgänglig och utförlig information om:

- *de möjligheter och krav som distansstudier innefattar*. Det innebär till exempel att synliggöra det växande utbudet av distansutbildningar och visa på att det finns möjligheter till flexibel studietakt. Vidare kan det vara värdefullt att medvetandegöra studenten om att distansstudier, med få eller inga fysiska möten, ställer höga krav på eget ansvar och initiativ. Vidare krävs egen tillgång till, och kompetens att använda, digitala tjänster och utrustning.

- *vilka kurser och program som finns tillgängliga för distansstudier*. Här blir god och heltäckande information på www.studera.nu och olika lärosätens webbplatser viktig. Möjlighet till vägledande information bör emellertid även kunna erbjudas närmare studenten och/eller via samtal med t.ex. arbetsförmedling eller studie- och yrkesvägledning vid gymnasieskolor, lärcentra och högre lärosäten.

- *vilka studentstödande resurser som finns tillgängliga vid lärosätet*. Exempelvis studievägledning, skrivstöd i bibliotekets regi, introducerande kurser i vad det innebär att studera på högskola och universitet osv. Distansstudenter skulle även gynnas av studentstödande funktioner på lärosätet som tar hänsyn till de särskilda utmaningar som distansstudier innefattar. Support- och stödpersonal behöver en bred förståelse för de utmaningar det kan innebära att vara en distansstudent, såsom teknikstress eller den upplevda känslan av ensamhet. I vissa länder finns även system med frivilliga studentcoacher i form av före detta distansstudenter.

Lärrarelaterade utmaningar

En förutsättning för att lärare i högre utbildning ska kunna genomföra kvalitativ distansundervisning är tillgång till en ändamålsenlig digital infrastruktur, t.ex. lokaler och egen utrustning som möjliggör webbkonferens samt video och ljud in-/uppspelning. En annan förutsättning för kvalitativt förstärkta distansutbildningar är att lärare ges förutsättningar för kompetensutveckling i att planera och genomföra distanskurser. EU-kommissionen lanserade 2018 ett forskningsbaserat ramverk för lärares digitala kompetensutveckling, och för lärare i grund- och gymnasieskola finns självskattningsverktyg med svensk motsvarighet. Något motsvarande verktyg för lärare i högre utbildning finns emellertid i nuläget inte i Sverige.

Kvalitativ kursdesign, lärarnärvaro, social och kognitiv närvaro

Vid studier på distans blir det viktigt för lärare att tillsammans med studenterna hitta former för att skapa en lärgemenskap trots bristen på fysiska möten. För väl fungerande nätbaserade lärgemenskaper krävs att studenter upplever både en lärarnärvaro, en social närvaro och en kognitiv närvaro, dvs. att kursdesignen inspirerar till kritiskt och reflexivt tänkande i anslutning till kursinnehållet (Garrison 2011).

I distanskurser är det extra viktigt att läraren funderar på sin roll och hur studenter ges möjlighet till interaktion. Digitala verktyg såsom bloggar, wikis och sociala bokmärktjänster kan användas för att låta studenter arbeta tillsammans och kommentera varandras arbeten. Förutom att stimulera modellering och reflektion blir detta även en väg stimulera den sociala närvaron i kursen.

Lärare bör organisera sin undervisning på så vis att den bidrar till att skapa en känsla av närvaro och samhörighet med andra studenter trots avsaknaden av fysiska möten. Distansstudenter bör erbjudas möjligheter till interaktion, samarbete och reflektion tillsammans med andra. Det blir också viktigt att varje distansstudents bidrag eftersöks, kommer fram och värderas (se t.ex. Garrison, Anderson & Archer 2000). En förutsättning för lärande genom samarbete är tillit inom gruppen och att samtliga känner sig sedda och inkluderade.

I nätbaserade kurser blir det extra viktigt för läraren att formulera kursuppgifter som stimulerar individuell och gemensam reflektion samt diskussion med andra kursdeltagare. Digital teknik kan användas för att låta studenter interagera med kursinnehållet via olika medier. Studenter kan kommentera en text, bild, video eller ljudfil med samma eller ett annat medium, enskilt eller med andra. Studenter kan med andra ord dokumentera och dela egna uttryck för kunskap på nya sätt.

Möjligheter och alternativa modeller för nya vägar till högre utbildning – internationell utblick

Vad kan vi lära oss av hur distansutbildning är organiserad i andra länder, vilka praktiker kan vara aktuella för oss i Sverige? Här följer några trender och modeller som kan fungera som inspirationskällor.

Öppen utbildning och öppna lärresurser

Idag finns omfattande utbildningsresurser på många olika språk som är fritt tillgängliga och som får kopieras så länge man länkar till upphovsmannen och följer licensvillkoren. Tillgången till öppna lärresurser betyder att många olika utbildningsanordnare får använda andras resurser och framför allt slippa lägga ner dyrbar tid på framtagning av kursmaterial. Möjligheter med öppen utbildning och öppna lärresurser:

- *Bra undervisningsmaterial blir tillgängligt och både får och kan återanvändas*
- *Kursmaterial blir även tillgängligt för andra utbildningsanordnare (gymnasium, folkbildning) och allmänheten*
- *Större möjligheter för samarbete mellan lärosäten kring läromedelsproduktion.*

Öppen utbildning med lokalt stöd

En utveckling som är relevant för detta projekt är en kombination av lokala studiegrupper som samlas regelbundet för att stödja varandra i att genomföra en nätbaserad kurs. Ett exempel på detta är initiativet P2PU (Peer-to-peer university)³², en icke-vinstdrivande organisation som erbjuder ett stort utbud av öppna nätbaserade kurser samt resurser och stöd till lokala studiecirkel (study circles) i flera länder. Möjligheter med öppen utbildning med lokalt stöd:

- *Lokala studiegrupper/cirkel för distansstudenter (även från olika utbildningar) vid lärcentra, bibliotek eller studieförbund för att diskutera studieteknik, få hjälp med tekniska eller akademiska frågor.*
- *Lokala studiegrupper/cirkel hjälper även till att skapa ett lokalt sammanhang.*

MOOCs (Massive Open Online Courses)

Massive Open Online Courses (MOOCs) är avgiftsfria distanskurser. Begreppet MOOC omfattar många olika pedagogiska modeller och affärsmodeller men grundprincipen är att dessa kurser är helt nätbaserade, skalbara och öppna för alla. En svaghet i modellen är det stora antalet avhopp på dessa kurser och därför har mycket fokus lagts på olika metoder för att öka genomströmningen. Eftersom MOOCs inte är avgiftsbelagda så är det enkelt att anmäla sig även om man inte har för avsikt att fullfölja kursen. Detta kan i sin tur medföra att deltagare som inte är vana vid nätbaserad utbildning och saknar nödvändig studieteknik och digital kompetens riskerar att falla ifrån.

Svenska lärosäten har inte anammat MOOC-utvecklingen i lika hög grad som andra länder i Europa. Efter en utredning av UKÄ har regeringen beslutat om ett tydligare regelverk inom området för att uppmuntra vidareutveckling av öppen utbildning³³. Möjligheter med Massive Open Online Courses:

- *Samverkan mellan svenska lärosäten för att skapa nationella MOOCs kring generiska färdigheter som studieteknik, akademiskt skrivande, vetenskapliga metoder osv.*
- *Ett nationellt utbud av grundläggande korta kurser som ett skyltfönster och inkörsport till högre utbildning.*

Nationell portal för distansutbildningar

Ytterligare en möjlighet är att skapa en nationell portal för distansutbildningar som fungerar som ett *clearing house*; en plats där utbildningsbehov från kommuner och regioner kan matchas mot relevanta utbildningar från såväl universitet och högskolor som andra utbildningsanordnare. I Norge har en sådan modell föreslagits. Idag

³² <https://www.p2pu.org/en/>

³³ Regeringskansliet 180625 <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2018/06/oppen-natbaserad-utbildning-for-alla--nu-bli-det-lattare-att-anordna-moocs/>

måste kommuner själva ta kontakt och förhandla med olika lärosäten och behovet är ofta inte tillräckligt stort för en enskild lösning. En nationell portal kan samla och kategorisera utbildningsbehov från kommuner runt om i landet. Möjligheter med en nationell portal för distansutbildningar:

- *En marknadsplats där utbud och behov kan matchas*
- *Enklare för kommuner och regioner att bedriva lokal och regional utveckling.*

Kvalitetssäkring i distansutbildning

Sverige saknar ett kvalitetssystem som omfattar nätbaserad utbildning (inkl. distansutbildning och e-lärande) och det finns ingen kvalitetssäkring av hur svenska lärosäten använder digitala medier och plattformar i sina utbildningar. Det finns dock sedan länge internationella kvalitetssystem inom området. Inom EU finns det ett nytt ramverk för utveckling av lärarnas digitala kompetenser, *Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu)*³⁴. Här finns kriterier och beskrivningar av lärarens nyckelkompetenser inom flera områden. Verktøget kan användas för självbedömning och ger en vägkarta för kompetensutveckling. Möjligheter med kvalitetssäkring i distansutbildning:

- *Gemensamma kvalitetskriterier ger en måttstock för hur kvalitativa distansutbildningar kan se ut.*
- *Vid kompetensutvecklingsinsatser för lärare finns framtagna kriterier att utgå ifrån.*

Öppna och flexibla modeller för högre utbildning

En öppen svensk högskola skulle kunna fokusera på flexibel fortbildning och professionsutbildningar. Detta skulle kunna ske utan ett traditionellt campus men med regionala noder i form av lärcentra i kommuner som saknar närhet till traditionella lärosäten. En sådan högskola skulle kunna verka för att bli världsledande på flexibel distansutbildning och som en del av detta ges mandat att prova nya utbildningslösningar som ett innovativt drivhus. Den öppna högskolan skulle kunna ha egna lärare och forskare samt samarbeta med etablerade lärosäten. Infrastrukturen som föreslås ovan finns till stor del redan men det krävs en medveten satsning, antingen i regi av ett befintligt lärosäte eller via en nyetablering. Möjligheter med öppna och flexibla modeller för högre utbildning:

- *En ny öppen högskola skulle bygga på en för Sverige unik samverkan mellan högskolan, kommuner och andra myndigheter (inklusive andra lärosäten) för att erbjuda nya vägar till högre utbildning*
- *Med distansutbildning som kärnverksamhet kan den nya högskolan fokusera på att erbjuda flexibla utbildningar med hög kvalitet.*

En annan flexibel modell som riktar sig till studenter i glesbygdsområden är University of the Highlands and Islands (UHI)³⁵ i Skottland. UHI är inte ett öppet universitet eftersom studenterna antas efter behörighetskrav, men det är ett universitet som fokuserar på distansutbildning med norra och västra Skottlands glesbygd som bas. Läs mer om UHI från sidan 15 och framåt.

Slutsatser och rekommendationer

Ovan har vi belyst ett antal centrala faktorer att beakta vid planering och genomförande av kvalitativ distansutbildning. Med strategiska satsningar kring kompetensutveckling för lärare, utökat samarbete mellan aktörer, ökad forskning inom området och större flexibilitet i systemet kan man se till att hela landet får tillgång till högre utbildning. Flera modeller och lösningar från omvärlden har presenterats som inspirationskällor och som möjliga vägar att utforska i Sverige för att skapa nya vägar till högre utbildning.

Nedan följer ett urval av de rekommendationer som lyfts fram i arbetsgruppens rapport:

Lärosätetsnivå

³⁴ <https://ec.europa.eu/jrc/en/digcompedu>

³⁵ <https://www.uhi.ac.uk/en/>

1. Erbjud ett riktat studentstöd till distansstudenter som tar hänsyn till de speciella förutsättningar som distansstudier innefattar.
2. Erbjud och följ upp verksamhetsnära fortbildningsinsatser för lärare med fokus på konkret kursdesign och användning av digital teknik i direkt anslutning till den egna praktiken.
3. Säkerställ riktat stöd till lärare, i synnerhet inom distansutbildning. Detta stöd kan samordnas av ett högskolepedagogiskt centrum eller en liknande funktion.
4. Skapa tydligare incitament/meriteringsvägar för lärare att utveckla sin distansundervisning via ett ökat erkännande av denna som del av deras professionella digitala kompetens.

Nationell nivå

1. Verka för ökad forskning med didaktiskt fokus på undervisning och lärande i blandade och nätbaserade undervisningsmiljöer.
2. Arbeta fram gemensamma kvalitetskriterier/riktlinjer för distansutbildningar och lärares digitala kompetens.
3. Skapa en nationell plattform för utbyte av öppna lärresurser.
4. Skapa incitament för ökat erfarenhetsutbyte och samarbete mellan lärosäten kring lärarfortbildning..
5. Utred möjligheterna för skapande av en svensk öppen högskola.

”Utred möjligheterna för skapande av en svensk öppen högskola.”

SLUTKOMMENTAR

Under Nya Vägar-projektets gång har vi återkommande reflekterat över komplexiteten i själva huvudfrågeställningen; hur kan vi i Sverige samverka bättre och mer strukturerat för att personer och platser långt från lärosäten ska få tillgång till högre utbildning? Att arbeta tillsammans lärosäten och kommuner med ett område där det råder väldigt olika uppfattningar om vägarna framåt, har utgjort en utmaning, och inom projektgruppen har det funnits olikheter i synsätt och utgångspunkter. Det framgår inte minst av de slutsatser de olika arbetsgrupperna kommit fram till.

Samtidigt har övertygelsen varit stark att vi jobbat för att ta en viktig fråga framåt med betoning på samverkan. En gemensam utgångspunkt har hela tiden varit att alla projektdeltagare tror på de goda möjligheter som erbjuds både genom den digitala utvecklingen och genom genomtänkt organisering. Vi tror att det går att öka tillgången till högre utbildning för fler individer och platser i Sverige utan att det måste innebära etablering av nya lärosäten (såvida beslutsfattarna inte nappar på vårt förslag om att starta ett öppet universitet i Sverige).

Det görs många bra saker och tas många goda initiativ runtom i landet. Digitaliseringen går framåt och de olika berörda parterna agerar utifrån sina perspektiv och sina förutsättningar. Men huvudaktörerna har alltför länge låtit arbetet vila på eldsjälar och korta projekt. Det har saknats strategisk styrning och det saknas helhetsgrepp om själva kärnfrågan: att tillgången till högre utbildning är svag eller obefintlig för många individer, grupper och platser och att utbildningsklyftorna faktiskt ökar i landet. Vi är övertygade om att svaret på själva kärnfrågan stavas samverkan, struktur och långsiktiga satsningar.

NYA VÄGAR EFTER CORONA

Denna projektrapport låg klar för publicering i mars 2020. Några veckor senare, i maj 2020, skulle den planerade stora Nya Vägar-konferensen gå av stapeln. Den händelseutveckling som sedan kom att påverka alla individer och verksamheter i vårt land och alla andra länder, stoppade både utgivningen av rapporten och (tillfälligt) genomförandet av konferensen.

Nu – i september 2020 – genomförs konferensen trots allt, i digitalt format och med helt nya förutsättningar. Rapporten publiceras i samband med konferensen.

Nya Vägar-projektets fokusområden och hittillsvarande resultat har enligt vår egen bedömning hållit genom coronakrisen. Behoven av strukturerad samverkan för ökad tillgång till högre utbildning i hela landet kvarstår. Men vissa dimensioner har tillförts ny kunskap, och det finns idag en större beredskap för fortsatt utveckling av mer flexibla och distribuerade utbildningsformer inom högre utbildning.

Ett antal nya generella frågor har också uppstått, där projektet i nuläget inte kan ge svar men som vi gärna vill skicka med till verksamheter och beslutsfattare inom kommuner och lärosäten:

- *Kan den allmänt ökade digitaliseringen i samhället ge fler inspiration att ta del av högre utbildning på distans? Blir människor mer studiebenägna genom att de behärskar verktygen bättre och därmed också upptäcker möjligheterna?*
- *Innebär gymnasieskolornas och den kommunala vuxenutbildningens övergång till distansundervisning våren 2020 att fler personer på orter långt från lärosäten kommer att ta steget till högre utbildning?*
- *När studenterna blir mer "distansvana" – hur säkrar vi upp studentens sociala sammanhang i relation till utbildningen? Hur viktig är anknytningen till en plats – ett lärosäte – ett lokalt campus – ett lärcentrum – för den individuella studenten? Studier visar att kombinationen flexibelt lärande och platsanknytning oftast leder till högre upplevd utbildningskvalitet samt bättre studieresultat. Men hur kompenserar man för det faktum att platsen inte är tillgänglig?*

Reflektioner om distansutbildning och e-lärande i ljuset av corona

Nedan följer några reflektioner från den grupp – WP2 – inom projektet som behandlat frågor om e-lärande och distansundervisning (Alastair Creelman, Jörgen Holmberg, Christian Master Östlund)

Vilka antaganden kring undervisning och lärande blir synliga(re) vid nätbaserad utbildning?

Vissa lärare säger att övergången till distansundervisning inte innebär så stora skillnader, man föreläser framför datorn istället för i föreläsningssalen. Andra lärare kämpar med hur man kan skapa interaktivitet och dialog i nätbaserade miljöer. En artikel i Educause Review, [The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning](#), förklarar skillnaderna mellan den hastigt anpassad distansundervisning som bedrivs under coronakrisen och genomtänkt, planerad och kvalitetssäkrad distansundervisning som normalt ges. Under den krissituation som uppstod i mars blev lärarna tvungna att ställa om sin undervisning i princip över en natt och det har inte funnits tid för mer avancerade lösningar. Det finns en risk när krisen är över, att distansutbildning bedöms utifrån dessa nödlösningar och att man inte inser vilka möjligheter finns om man tillämpar de pedagogiska möjligheter som faktiskt finns.

<p>Det sociala sammanhanget – En nätbaserad utbildning innebär att vissa signaler och gemenskaper från campusutbildningar “fattas” och behöver kompenseras för.</p>	<p>Som (campus)student plockar man upp olika typer av signaler från andra, medvetet eller omedvetet. På bussen till högskolan ser man att andra vaknat tidigt och sitter och läser i kursböcker (det är fler än jag som kämpar på). Väl i korridoren innan föreläsningen hör man andra sucka över en uppgift (den verkar svår), eller berätta hur mycket de var tvungna att plugga för att fatta (skönt, det var inte bara jag). I klassrummet ber en kamrat läraren att förklara vad uppgiften faktiskt går ut på (ok, det är alltså det som vi ska göra). Vid fikat ställer kamraterna frågor som man själv inte hade tänkt på (fasen, jag som trodde att jag fattat).</p> <p>Denna typ av signaler finns inte naturligt i nätbaserade kontexter. För att skapa en god lärmiljö behöver lärare fråga sig hur man kan skapa förutsättningar för att studenterna ska känna såväl en undervisningsnärvaro som en social och kognitiv närvaro. Detta kan göras på många olika sätt. Det är ofta klokt att läraren kommunicerar betydligt mer aktivt till studenterna i en nätbaserad kurs för att hjälpa studenterna att “se” vad de förväntas göra</p>
<p>Innebär nätbaserade studier sämre förutsättningar för, eller av lärarna färre planerade, tillfällen för samarbetslärande?</p>	<p>Vid campusstudier sker på olika sätt ofta spontant samarbetslärande, även om läraren inte planerat för det. Studenter pratar i korridoren, vid en fika, etc om sina studier, jämför lösningar, studiestrategier, etc.</p> <p>Vid campusstudier är det även lätt för lärare att utnyttja gruppens möjligheter genom att låta studenterna diskutera med varandra, två och två, i mindre grupper, som en del av ett grupparbete över en eftermiddag. När inte denna praktik fungerar på samma sätt/lika enkelt i nätbaserade kontexter finns det en risk att denna typ av viktiga inslag försvinner.</p> <p>Möjliga lösningar för dessa spontana kontakter kan vara regelbundna “drop-in”-tider i videomötesrum där studenterna får fika tillsammans, ibland med läraren, ibland utan, bara för att umgås. Studenterna får själva skapa sådana informella mötesrum i valfria e-mötesplattformar.</p>
<p>Innebär nätbaserade studier mindre studentaktivt, och/eller mer lärarcentrerad undervisning?</p>	<p>Det finns en risk att läraren i nätbaserad undervisning står för väldigt mycket av innehållet via föreläsningar, uppgifter, feedback. Det finns också en risk att det nätbaserade formatet gör studenter mindre benägna att kunna påverka kursupplägg, ställa frågor, etc. Som nämnts ovan finns även risken att samarbetslärande får en mer undanskymd roll. Sammantaget kan detta leda till en lägre grad av studentaktivitet och studentpåverkan i kurser.</p> <p>En möjlig lösning är att fokusera mer på kollaborativt grupparbete där studenter arbetar både synkront och asynkront i studiegrupper. De kan skapa undervisningsmaterial som filmer, podcasts och quizzar som klassen får testa och som även kan användas i som kursmaterial för kommande studenter.</p>
<p>Hur hanterar lärare examination, risk för fusk, formulerande av uppgifter/frågor?</p>	<p>Ett annat problem med den snabba och oförberdda omställning till distansstudier som Coronakrisen har inneburit, är anpassning av examination. Många lärare har funnit det svårt att på ett fullgott sätt anpassa examination som tidigare har getts som salstentor till att ges helt på distans. Vi har på våra lärosäten sett exempel på extra timmar som har skjutits till för att ha en muntlig examen via videochat. Men ibland hjälper inte extra timmar om det inte finns tillräckligt med lärare. Ett exempel på lösningar för att minska fusk har då varit att meddela studenterna att examinator kommer att slumpmässigt välja ut studenter som i efterhand blir uppringda och får redogöra för sina svar.</p> <p>Vi ser också ett ökande intresse för andra examinationsformer som baseras på projektarbete, problemlösningar och praktik där möjligheterna till fusk är låg. Läraren har ofta möjligheter att erbjuda stöd och formativ bedömning under sådana aktiviteter som ytterligare minskar risken för fusk.</p>

<p>Behöver deltagande och aktivitet alltid bevisas i nätbaserat lärande (t.ex. med hjälp av små individuella inlämningsuppgifter)? Vilka konsekvenser får detta i så fall för studenter och lärare?</p>	<p>Genom att tydliggöra: a) målen för undervisningen, b) hur övning och examination kommer att ske, c) vilka kriterier som kommer att användas för bedömning, samt d) att aktivitet och studentsamarbete är en förutsättning för att lyckas, kan vi ge studenterna goda förutsättningar att kunna "jobba på" utan att individuellt kontrolleras hela tiden under momentets gång.</p>
<p>På vilka sätt illustrerar Coronakrisen socioekonomiska och sociokulturella skillnader (tillgång till dator, telefon, internet med hög bandbredd, etc.)?</p>	<p>En del studenter saknar rätt utrustning och infrastruktur för att delta fullt i nätbaserad undervisning, i synnerhet i synkrona videomöten. Dessa möten förutsätter en bra internetuppkoppling, relativt ny dator, headset och webbkamera och resultatet är att en del deltar under sämre förhållanden än andra. Dessutom saknar de en lugn och ordnad studiemiljö i hemmet, med många störningsfaktorer som påverkar deras förmåga att optimalt delta i undervisningen. De som klarar sig bäst i distansstudier är studenter som redan har god studieteknik, digital kompetens och tillgång till rätt utrustning. Studenter med behov av extra support och en strukturerad vardag riskerar att halka efter.</p> <p>Ännu en faktor att ta hänsyn till när man studerar hemifrån är att gemenskapskänslan minskar. Universitetet/skolan blir ett mer abstrakt begrepp och svårare att identifiera sig med. Detta kan drabba såväl studenter som lärare.</p>
<p>Hur påverkas studenter med olika typer av funktionsvariationer?</p>	<p>Eftersom det finns ett brett utbud av digitala hjälpmedel, som text-till-tal, stavningskontroll osv, kan distansundervisning gynna en del studenter. Asynkrona arbetsuppgifter ger mer tid att svara och ta till sig information i sin egen takt. Men bristen på tydliga dagliga rutiner och framför allt sociala aktiviteter och särskilt stöd kan leda till problem för många.</p>

Sammanfattningsvis tycker vi oss se att Coronakrisen både illustrerar att kvalitativ distansundervisning ÄR möjlig, vilket illustreras av de erfarenheter som delas i många forum på nätet. Samtidigt visar alla de nya erfarenheter av nätbaserad undervisning många av de utmaningar som kan uppstå när utbildning genomförs via nätet. Frågorna och reflektionerna ovan visar på ett antal viktiga områden att fokusera på. Dessa kan i enlighet med vår rapport härledas till möjligheter och utmaningar i att skapa en undervisningsnärvaro, samt en social och kognitiv närvaro i distansutbildningar.

Behövs ökad satsning och utveckling av "modifierad distans"?

Här följer reflektioner från den grupp – WP3 – inom projektet som behandlat frågor om hur kommuner kan arbeta för ökad tillgång till högre utbildning, i samverkan med lärosäten (Lena Garberg, Kent Wallén, Jan Bäcklin)

I dessa Coronatider blir det uppenbart att digitala möten och digital undervisning fungerar väl. Högskolor och universitet har utvecklat distansundervisningen till att bli mer kreativ och mångfacetterad. Såväl lärare som studenter har, på grund av pandemin, blivit bättre på att hantera såväl digitala verktyg som olika former av digitala plattformar.

En viktig del av distansstudier är att förutsättningarna är så bra som möjligt. Det innebär att det finns bra teknik, att lärplattformar fungerar och att det finns bra möjligheter att många kan vara uppkopplade samtidigt med bra bildkvalité.

Ensidiga distansstudier har tidigare visat sig minska genomströmningen varför lärare, vid distansundervisning, måste ha extra god förmåga att bedriva undervisning som inspirerar och motiverar studenterna.

Coronasituationen har förändrats mer för dem som studerar i utbildningsformer som bedrivs som ”modifierad distans”, det vill säga en kombination av distansstudier, lärcenterträffar och undervisning på campus. Det är i första hand träffarna på lärcentra, med eller utan lärare, som minskat eller uteblivit. Många studenter beskriver det som att det uppstår en brist på sociala kontakter och att det mellanmänskliga mötet utanför hemmet saknas. Man kan också anta att de som studerar programutbildningar där målen, på olika sätt, är att arbeta med och tillsammans med människor påverkas negativt då många möjligheter att öva samarbete försvunnit.

Vår förhoppning är att det, utifrån de erfarenheter som gjorts vid högskolornas omställning till distansundervisning, blir lättare att nå fram och motivera högskolorna till mer flexibla utbildningsformer, modifierad distans, som når ett ökat antal studenter som inte bor på en högskoleort.

Framgångsrik modifierad distansutbildning innehåller digitala föreläsningar, seminarier och grupparbeten men även inslag med fysiska träffar på campus och/eller lärcentra. Det kan vara en mix av metoder där förinspelade föreläsningar kombineras med frågestunder, övningar och seminarier i realtid, som det också är möjligt att ta del av vid annat tillfälle. Även gruppaktiviteter och samarbete mellan två studenter digitalt kan ingå som en viktig del i utbildningen. Introduktion, vissa seminarier och examinationer kan genomföras vid fysiska möten på lärcentra och/eller campus där även laborationer och metodövningar kan äga rum. Det bör också ges möjlighet för de studenter som så önskar att studera tillsammans på lärcentra; de sociala kontakterna har stor betydelse för framgångsrika studier.

Bilaga 1. begrepp

Det är idag svårt att definiera begreppet *distansutbildning*. Den relativt tydliga skillnad som fanns för 20 år sedan mellan campus- och distansutbildning har successivt suddats ut. Distansutbildning var från början mest självstudier med kursmaterial och uppgifter tillgängliga via en lärplattform med väldigt begränsad interaktivitet studenter emellan och mellan studenter och lärare (Anderson and Dron 2011). De socialiserings- och interaktionsmöjligheter som var så självklara på campus fanns inte inom distansutbildning. Dagens campusutbildningar däremot använder i allt högre grad digitala plattformar och verktyg och många kursaktiviteter sker digitalt. Även i klassrummet används digitala verktyg för anteckningar, informationssökning och diskussion. Vidare är det inte ovanligt att campusutbildningar använder sig av metoden *flipped classroom* med inspelade föreläsningar och efterföljande aktiva studentorienterade workshops i klassrummet. Dessutom har många kurser som beskrivs som distanskurser fysiska träffar på campus, kommunala lärcentra eller annan ort och även kurser utan fysiska träffar kan ha många interaktiva möten i realtid via nätbaserade videomöten. Digitala plattformar och verktyg präglar därmed nästan alla utbildningsformer idag.

Universitetskanslersämbetet (UKÄ) definierar begreppet *distansutbildning* som "utbildning baserad på undervisning där lärare och studenter den mesta tiden är rumsligt och tidsmässigt åtskilda." (Gröjer, Berlin Kolm & Lundh, 2017). Det här tolkas på olika sätt bland lärosäten och dessutom finns det flera närbesläktade termer som delvis överlappar och kompletterar varandra: *nätbaserat lärande*, *flexibelt lärande*, *blended learning*, *e-lärande*. Dessa begrepp saknar tydliga definitioner även internationellt och är öppna för tolkningar. *Blended learning* används allt oftare och avser en blandning mellan traditionell klassrumsundervisning och användning av digitala plattformar och verktyg. Studenten kan därmed studera både på campus och hemifrån med ibland även flexibilitet i kurstakt och aktivitetsformer. Daniel (2016) menar att *blended learning* omfattar flera element och inte endast en enkel skala mellan traditionell och digital; det handlar även om en lämplig blandning av pedagogiska metoder och kursupplägg. Lärarens uppgift är att designa sin kurs i samarbete med kollegor med en lämplig blandning av metoder och verktyg för att främja studenternas lärande och hjälpa dem att uppfylla kursens lärandemål.

En annan vanligt förekommande term är *flexibelt lärande*. Enligt (Li and Wong 2018) finns det flera dimensioner som definierar *flexibelt lärande*. Tidsdimensionen handlar om att kunna välja när man börjar och slutar en modul/kurs och därigenom även studietakt samt inte minst vilken tidpunkt på dygnet när man som student vill ta del av innehåll eller komma i kontakt med lärare. Differentierat innehåll innebär att studenten bör kunna välja kunskapsmässig ingångsnivå när de tar del av kursinnehåll och kunna utforska kursinnehållet i valfri ordning och från flera perspektiv. Distribuering syftar till att ge studenterna möjlighet att ta del av kursen oberoende av plats och plattform. Dimensionen pedagogisk ansats innebär flexibilitet med hänseende till mängden läraaktiviteter, den sociala interaktionen, tidsåtgång för läraaktiviteter osv. Flexibilitet kring examination handlar om att ge alternativa vägar till att nå läromålen. Utöver stöd att nå just dessa mål kan studenter också behöva tillgång till administrativt stöd på en mängd andra områden som på något sätt är relaterade till studierna. Li and Wong (2018) nämner också flexibilitet kring förkunskapskrav till kursen som en del av flexibelt lärande. Dessa dimensioner och vad de innebär för lärmiljön ligger i linje med hur författarna definierar en distansutbildning i en högre utbildningskontext som är tänkt att nå ut till fler.

Lärcentra, lärcentrum och studiecentrum, är vanliga begrepp på kommunala verksamheter som arbetar med olika former av utbildning som vänder sig till vuxna. Verksamheternas utformning och innehåll har ingen självklar gemensam struktur. De kan innehålla allt från kommunal vuxenutbildning, svenska för invandrare, yrkeshögskoleutbildning, till samarbeten med högskolor och universitet kring utbildning och i några fall även forskning. Lokalt Campus är ett begrepp som sedan 2018 använts på Campus Västervik i ett försök att urskilja att man arbetar enbart med eftergymnasial utbildning, genom definitionen, "verksamheten ägs och drivs av kommunen och arbetar i samarbete med olika högskolor och universitet kring högre utbildning och forskning". Begreppet campus använts också på andra sätt i några kommuner, i Lysekil har man till exempel valt att kalla gymnasieskolans, vuxenutbildningens och lärcentrums samlade lokaler för Campus Väst. I landsbygdskommitténs slutbetänkande (SOU 2017:1) används *utbildningscentrum för högre utbildning* som begrepp för dessa verksamheter vilket också är det begrepp som används i delar av rapporten.

Även studieformerna har en mängd olika namn, som distans, modifierad distans, flexibel och platsförlagd utbildning. Vi har valt att använda distans när det är kurser eller utbildningar som är helt eller till största del nätbaserade. När uttrycket "egen sökkod" används, så kan det även där variera i vilken omfattning som det är fysiska träffar, dock är då kurserna eller utbildningarna i någon grad ortsbundna till kommunen.

Nitus (Nitus, 2019) är ett nätverk för kommunala lärcentra som nämns i rapporten. Nitus drivs som en ideell förening sedan 1996 och startade ur ett behov av att utbyta erfarenheter mellan olika kommuner. Nätverket har ett hundratal medlemskommuner i Sverige som utbyter kunskap, information och inspiration.

HÖGSKOLAN VÄST

Linnéuniversitetet

HÖGSKOLAN
I GÄVLE

HÖGSKOLAN
I HALMSTAD

Västerviks Kommun

LYSEKILS
KOMMUN

Halmstad

BENGTSFORS
KOMMUN

Umeå universitet

NYAvägar

- För flexibilitet i högre utbildning
i hela landet

